

ΔΕΚΑΕΦΤΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΗ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ

Οικογενειακά γράμματα του Έφταλιώτη (ψευδώνυμο του Κλεάνθη Κ. Μιχαηλίδη) έχουν δημοσιευτῆ ὡς σήμερα ἀρκετὰ — κι ὄχι γιὰ ἕναν μονάχα λόγο: ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν σὰν πηγές (ἀνεκμετάλλευτες, ἀκόμη) βιοβιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν καὶ ψυχογραφικῶν ἐνδείξεων ἢ σὰν τεκμήρια τῆς πνευματικῆς κίνησης τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἀγώνα τοῦ Δημοτικισμοῦ, τὰ γράμματα τοῦ Έφταλιώτη στὴ μητέρα καὶ στὴν ἀδερφή του ἔχουν ἕνα ἐπιπλέον χάρισμα: εἶναι γραμμένα ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο μὲ ἐξαιρετικὰ ἐντονη τὴ μεγάλη ἀγάπη ποὺ ἔτρεφε γιὰ τοὺς δικούς του, ἀγάπη ποὺ τὴν ὄξυνε ἢ μακρινὴ ξενιτιὰ ὅπου ἀναγκάστηκε νὰ ζήσει ἀπὸ τὰ ἐφηβικά του χρόνια ὡς τὸ θάνατο· ἐξαιτίας αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν συνθηκῶν γραφῆς, τὰ γράμματα αὐτὰ εἶναι — πρὶν ἀπὸ ὅτιδῆποτε ἄλλο — ἕνα σύνολο κειμένων ζωντανῶν καὶ ἀξιαγάπητων¹, ἕνα ἀνάγνωσμα ἀνθρωπιστικὸ — μὲ τὴν πληρέστερη σημασίαν τοῦ ὄρου.

Οἱ προηγούμενες δημοσιεύσεις οικογενειακῶν ἐπιστολῶν τοῦ Έφταλιώτη εἶναι τέσσερις:

α) Γ. Κ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Τρία ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Έφταλιώτη, περ. Λόγος (Μυτιλήνης) 1 (1953-54) 141-144. — β) Π. Ι. ΣΑΜΑΡΑΣ, Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Έφταλιώτη, Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον 1956, σ. 230-236 (5 γράμματα). — γ) Π. Ι. ΣΑΜΑΡΑΣ, Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Έφταλιώτη, ὁ.π. 1958, σ. 217-221 (3 γράμματα). — δ) Ἀργύρης Έφταλιώτης. Μία αὐτοπροσωπογραφία τοῦ πρωτοπόρου τοῦ δημοτικισμοῦ βγαλμένη ἀπὸ τὰ γράμματά του στὴν μάνα καὶ τὴν ἀδερφή του. Παρουσίαση ΤΑΚΗ ΧΑΤΖΗΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, ἐφ. Ἐλευθερία 25, 28, 29 καὶ 30 Ἀπριλίου καὶ 2, 4 καὶ 5 Μαΐου 1965 (21 γράμματα). — Μαζί μὲ τὰ 17 ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ, ἔχουμε συνολικὰ 49 (στὴν πραγματικότητα 47· θὰ δοῦμε γιὰτί) οικογενειακὰ γράμματα τοῦ Έφταλιώτη. Ὁ παρακάτω πίνακας τὰ κατατάσσει σὲ χρονολογικὴ σειρά, μὲ βᾶση τὴν ἡμερομηνία γραφῆς (ἢ ὅποια, ὅσο μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, εἶναι σὲ ὅλες τὶς ἐπιστολές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθ. 16, σύμφωνη μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιον)· σὲ παρένθεση, μετὰ τὴν ἡμερομηνία, σημειώνεται μὲ α, β, γ καὶ δ σὲ ποιά ἀπὸ τὶς παραπάνω

1. Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία τὸ γεγονός ὅτι τὰ περισσότερα ἔχουν, ὅπως θὰ δοῦμε, δημοσιευτῆ σὲ καθημερινὴ ἐφημερίδα (ἑφτά συνέχειες).

δημοσιεύσεις βρίσκονται ή επιστολή· τὸ ε δηλώνει τὴν ἐδῶ δημοσίευση· ὁ μέσα στὴν παρένθεση ἀραβικὸς ἀριθμὸς δείχνει τὸν ἀξίοντα ἀριθμὸ καὶ ἐπιστολῆς στὴ σχετικὴ δημοσίευση¹.

1. 10.11.1868 (ε1)	26. 24.9.1905 (δ8)
2. 12 καὶ 13.4.1881 (ε2)	27. 25.9.1905 (α1)
3. 8.7.1885 (ε3)	28. 10.12.1905 (ε16)
4. 8.2.1889 (ε4)	29. 23.3.1906 (ε17)
5. 19.9.1889 (ε5)	30. 6.6.1906 (δ9)
6. 28.4.1894 (ε6)	31. 18.10.1906 (α2)
7. Χριστουγ. 1895 (ε7)	32. 18.10.1906 (δ10)
8. 8.2.1896 (ε8)	33. 27.11.1906 (β3)
9. 13.7.1896 (δ1)	34. 21.5.1907 (δ11)
10. 20.3.1897 (ε9)	35. 17.6.1907 (δ12)
11. 3.11.1897 (δ2)	36. 18.8.1907 (β4)
12. 23.12.1897 (δ3)	37. 21.8.1907 (δ13)
13. 9.3.1898 (δ4)	38. 10.7.1909 (δ14)
14. 3.7.1898 (ε10)	39. 13.9.1909 (γ2)
15. 7.4.1899 (ε11)	40. 23.11.1912 (γ3)
16. 2.7.1900 (ε12)	41. 25.12.1912 (δ15)
17. 23.1.1901 (ε13)	42. 3.3.1913 (δ16)
18. 1.4.1901 (δ5)	43. 17.9.1913 (δ17)
19. 23.8.1901 (β1)	44. 31.3.1914 (β5)
20. 27.3.1902 (ε14)	45. 22.8.1915 (α3)
21. 12.4.1902 (ε15)	46. 6.7.1916 (δ18)
22. 30.6.1902 (δ6)	47. 23.8.1918 (δ19)
23. 21.7.1904 (δ7)	48. 18.4.1922 (δ20)
24. 30.8.1904 (β2)	49. 9.8.1922 (δ21)
25. 19.9.1905 (γ1)	

¹Ἡ ἐπιστολὴ 26 εἶναι ἴδια μὲ τὴν 27, παρὰ τὶς διαφορετικὲς ἡμερομηνίες. Ἡ σωστὴ ἡμερομηνία εἶναι τῆς δημοσίευσης δ, δηλ. 24.9.1905, γιατί αὐτὴ τῆ μέρα εἶναι Κυριακὴ (βλ. Α. CARPELLI, Cronologia κτλ., Μιλάνο³1969, σ. 101) — καὶ τὸ γράμμα εἶναι γραμμένο Κυριακὴ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἴδιο τὸ κείμενό του: «Κυριακὴ σήμερα...» ἀρχίζει. Ἡ ἀναδημοσίευση τῆς 31 εἶναι καὶ ἡ ἐπιστολὴ 32. Ἐπομένως οἱ οἰκογενειακὲς ἐπιστολὲς τοῦ Ἐφταλιώτη εἶναι συνολικὰ σαράντα ἑπτὰ (καὶ ὄχι 49).

²Ἡ ἐπιστολὴ 25 εἶναι δίχως ἡμερομηνία γραφῆς· γράφεται «ἔξω ἀπὸ τὴ Νεάπολη — στὸ βαπόρι» ὁ ἐκδότης τῆς ἐπισημαίνει, σὲ ὑποσημείωση, ὅτι ὁ Ἐφταλιώτης τὴν ἔγραψε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδίου τῆς ἐπιστροφῆς του ἀπὸ τὴν πατρίδα του στὴν Ἀγγλία τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1905, λίγο μετὰ ἀπὸ «ἓνα προηγούμενο γράμμα του ποὺ τὸ ἔγραψε, πρὶν λίγες μέρες, ἀπὸ τὴ Σμύρνη (12.9.1905)». [Γιὰ τὸ γράμμα αὐτὸ δὲν ἔχουμε καμιά ἄλλη πληροφορία].

1. Αὐτὴ ἡ μέσα στὴν παρένθεση συντομογραφία θὰ χρησιμοποιηθῆ παρακάτω, στὶς σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν τὶς ἐπιστολὲς ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ· θὰ παραπέμπη εἴτε στὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς εἴτε στὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη.

Μποροῦμε ὅμως νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἐπιστολὴ 25 μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια: στὸ κείμενό της διαβάζουμε ὅτι «σήμερα εἶναι Τρίτη», καὶ ὅτι τὸ βαπτὸρι ἔφυγε ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ «Κεριακὴ προῖν· ἡ ἐπιστολὴ 26, γραμμὲν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στίς «24.9.05 — Κυριακὴ σήμερα...», μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἑφταλιώτης ἔφυγε ἀπὸ τὸ πατρικὸ του πρὶν ἀπὸ 15 μέρας· ἡ «Κεριακὴ προῖν» λοιπὸν τῆς ἐπιστολῆς 25 πρέπει νὰ εἶναι ἡ προηγούμενη Κυριακὴ, 17.9.05, καὶ ἡ ἐπιστολὴ νὰ γράφτηκε τὴν Τρίτῃ 19.9.05.

Οἱ ἐπιστολὲς ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ ἀνήκουν στὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν κ. Ι. Κ. Βασδραβέλλη, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ πάλι γιὰ τὴ χάρα ποὺ μοῦ ἔδωσε ἀναθέτοντάς μου τὴν ἔκδοσή τους¹. Ὁ κ. Βασδραβέλλης μὲ πληροφορεῖ ὅτι τὸ φάκελο μὲ τὶς δεκαεφτά ἐπιστολὲς τοῦ τὸν παρέδωσε ἡ κυρία Μαρίκα Ἐμμανουήλ, τὸ γένος Σταυρινοῦ, χήρα τοῦ Κωστή Ἐμμανουήλ, γιοῦ τῆς ἀδερφῆς τοῦ Ἑφταλιώτη Εὐρυδίκης· προσέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τῆς Εὐρυδίκης.

Ἀνάμεσα στὰ ποικίλα στοιχεῖα ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντλήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὶς δεκαεφτά αὐτὲς ἐπιστολὲς, τὰ πῶς ἀξιοπρόσεχτα εἶναι: α) ἡ πληροφορία γιὰ ἓνα ἄγνωστο ὡς σήμερα ταξίδι τοῦ Ἑφταλιώτη στὴν πατρίδα του (ἐπιστ. 15)· β) ἡ πληροφορία γιὰ μιὰ ἀκατάγραφη ἔκδοσις τῶν «Νησιώτικων Ἱστοριῶν» σὲ ἀγγλικὴ μετάφρασις (ἐπιστ. 9)· γ) ἡ διόρθωσις στὴν ἡμερομηνία γεννήσεως τοῦ πρώτου του παιδιοῦ (ἐπιστ. 3)²· καὶ δ) ὅσα ἀναφέρονται στίς σχέσεις του μὲ τὴ γυναῖκα του (κυρίως ἐπιστ. 2 καὶ 8).

Ὅλες οἱ ἐπιστολὲς εἶναι γραμμένες μὲ πένα καὶ μελάνι μαῦρο, ποὺ ἔχει κάπως ξεθωριᾶσει ἀπὸ τὸ χρόνο. Στὰ τετρασέλιδα, ποὺ χρησιμοποιοῦσε συνήθως, ὁ Ἑφταλιώτης ἔγραφε κανονικὰ (δηλ. πρῶτα στὸ recto καὶ ὕστερα στὸ verso τοῦ πρώτου φύλλου καὶ κατόπιν recto καὶ verso τοῦ δευτέρου)· δὲν ἀριθμοῦσε τὶς σελίδες. Πρὶν ἀπὸ τὸ κείμενο κάθε ἐπιστολῆς δίνεται μιὰ σύντομη ἐξωτερικὴ περιγραφή της· μετὰ τὸ κείμενο ἀκολουθοῦν διευκρινιστικὲς σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις.

Ἐχῶ ἀρῆσει ἀτυχολίαστα μερικὰ ὀνόματα γυναικῶν· πρόκειται μᾶλλον γιὰ συγγένισσες ἢ φίλες τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ ὁ Ἑφταλιώτης τὶς ἀναφέρει κυρίως γιὰ νὰ στείλῃ ἢ νὰ δεχτῆ χαιρετίσματα (Περσεφόνη στὴν ἐπιστ. 1, Σουσάνα στὴν 3, Εὐτυχία στὴν 4, Ἀνδρονίκη στὴν 6, Καλλιόπη καὶ Ἐλένη στὴν 8, Ἀθηνὰ στὴν 11, καὶ Κατερίνα στὴ 16).

Τὸ κείμενο τῶν ἐπιστολῶν 4-17 τὸ προσάρμοσα στὴν ὀρθογραφία τῆς δημοτικῆς (Γραμματικῆς Τριανταφυλλίδη)· οἱ ἐπιστολὲς 2 καὶ 3, γραμμένες

1. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸ διευθυντὴ τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης κ. Ρεπάνη καὶ τὴ διευθύντρια τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης δ. Πάλλη, γιὰ τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία διευκόλυναν τὴν ἐρευνά μου· καθὼς καὶ τὸν κ. Τάκη Χατζηαναγνώστου ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δώσῃ μιὰ βιβλιογραφικὴ πληροφορία.

2. Βλ. καὶ σ. 389, σημ. 1.

σὲ κάποιο εἶδος καθαρεύουσας, προσαρμόστηκαν στοὺς — ἐλάχιστα σαφεῖς — σχετικούς ὀρθογραφικούς κανόνες. Σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἔγιναν μικροδιορθώσεις στὴ στίξη, γιὰ νὰ γίνῃ ἀπρόσκοπτη ἡ ἀνάγνωση. Μόνο τοῦ πρώτου γράμματος καὶ ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξη ἔμειναν ἀπείραχτες (βλ. τὴ σχετικὴ σημείωση μετὰ τὸ κείμενο).

Τὰ σημεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ μεταγραφὴ τῶν ἐπιστολῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα: παρενθέσεις, (), γιὰ ἀνάπτυξη συντομογραφίας ἢ συμπλήρωση λέξεως· ὀρθογώνιες ἀγκύλες, [], γιὰ τὶς λέξεις ποὺ ἔχουν διαγραφῆ· ἀνάμεσα σὲ δύο τόνους, ` ` , μπαίνουν ὅσες λέξεις ἔχουν προστεθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων, πάνω ἀπὸ τὴν ἀράδα· σὲ μερικές, τέλος, περιέργες ἢ ἀνορθόγραφες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε τὸ sic μέσα σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες. Μὲ ἀραίωση τυπώνονται ὅσα εἶναι ὑπογραμμισμένα στὸ χειρόγραφο.

1

20,2X12,5 ἐκ., ἐπιστολόχαρτο τετρασέλιδο, ὑπόλευκο· στὴ σ. 1 χαλκογραφία τοῦ Assize Courts, MANCHESTER — ὅπως πληροφορεῖ ὁ κάτω ἀπ' αὐτὴ τίτλος. Ὁ Ε. ἔγραψε τὴν ἡμερομηνία δίπλα στὸ τυπωμένο MANCHESTER τοῦ τίτλου (ὅπως θὰ κἀνῃ κι ἀργότερα, ἐπιστ. 8, 10, 14, 15). Ἡ σ. 4 ἄγραφη.

Manchester, τῆ 10ῃ Νοεμβρίου /68

Σεβαστὴ μου μῆτερ,

Μόλυβον

Σᾶς εἶχα γράψῃ τὰς 13 παρεθ(όντος). Διὰ τῆς παρουσίας μου ἀπαντῶ εἰς μητρικὴν σας τῶν 23 ἰδίου, σταλεῖσαν διὰ τοῦ θείου Κωνσταντ(ίνου).

Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὰ σῦκα καὶ ἐλαίας μοι ἐστείλατε, ἅτινα περιμένω ἀπὸ Κ/πολι, θὰ γευθῶμεν ἄδ' ἐνθυμούμενοί σας.

Ἡ γραφὴ σας τίποτε οὐσιῶδες μοι παρέχει πρὸς ἀπάντησιν. ὥστε στερούμενος καὶ ἐγὼ ὕλης πρὸς ἔκτασιν, ἐστοχάσθην νὰ γράψω τὴν παρούσαν μου εἰς αὐτὸ τὸ χαρτί, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βλέπετε μίαν ὠραίαν οἰκοδομὴν, ἣτις μοι δίδει ἀντικείμενον ἐκτάσεως. — Εἶναι λοιπὸν ἡ οἰκοδομὴ αὕτη τὸ δικαστήριον τοῦ Μάντζεστερ. Πῶς σᾶς φαίνεται; Δὲν κοντεύει νὰ φθάσῃ τὸ κ ο ν ά κ ι τοῦ Μολύβου; ἢ μᾶλλον τὸν Μ ε χ κ ε μ έ; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ δικαστήριον εἶναι τίποτε ἐνώπιον ἄλλων οἰκοδομῶν τὰς ὁποίας ἤρχισαν νὰ κτίζουσι ἐδῶ, καὶ διὰ μίαν τῶν ὁποίων θὰ ἐξοδευθῶν 750.000 λίραι! Τὸ Μάντζεστερ ὅμως διαπρέπει προπάντων διὰ τὰς ἰδιωτικὰς λαμπράς του οἰκοδομάς. ἐνωῶ τὰ μ α γ α ζ ι ά του. Ἐν ἐκ τῶν ὁποίων, ὀνομαζόμενον π α λ ά τ ι τ ῶ ν μ α γ α ζ ι ῶ ν εἶναι

μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον. Τούτου εἰκονογραφίαν θὰ σᾶς στείλω προσεχῶς. —Καλότυχοι καὶ τρεῖς καλότυχοι ὅσοι εἶναι αὐτοῦ! θὰ λέγετε τώρα σεῖς ἴσως. Ναί, καλότυχοι τῶντι, ἀλλὰ ποῖοι; ὅσοι μόνον τὸ ν φ υ σ ο ὕ ν. ἀλλὰ τοιοῦτοι ἔδεν εἶναι εἰμὴ ὀλίγοι ἀναλόγως τοῦ ὄλου πληθυσμοῦ. Ὁ τόπος εἶναι τῶντι πλουσιώτατος. αἱ λίραι πετῶνται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὡς κούφια καρύδια. Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως ὄλων τούτων ὑπάρχει καὶ πτώχεια ἐλεεινή. ὑπάρχουν πλάσματα, τὰ ὅποια ποτὲ δὲν ἐγεύθησαν κρέας, ποτὲ δὲν ἔβαλαν παπουτζί. πλάσματα τὰ ὅποια τῶντι ἀ π ο θ ν ἡ σ κ ο υ ν ἀ π ὸ τ ἡ ν π ε ἶ ν α ν. καὶ αὕτη δὲν εἶναι κοινὴ φράσις, ἀλλ' ἀναφέρων αὐτὴν ἐνωῶ τὴν καθ' αὐτὸ [sic] σημασίαν της: τῶντι ἀποθνήσκουν! —Νὰ σᾶς εἰπῶ τί με συνέβη μίαν φορὰν. Ἀπὸ περιέργειαν περιεπάτουں ἡμέραν τινα εἰς δρόμους ὅπου κατοικοῦν τὰ δυστυχῆ αὐτὰ ὄντα. δὲν ἔβλεπα παρὰ κελάρια ὑγρότατα, σκοτεινότατα, ψυχρά, ἐντὸς δὲ ἐκάστου αὐτῶν συσσωρευμένης 3-4 οἰκογενείας, συγκειμένης ἀπὸ ὄντα, τὰ ὅποια δὲν ἤμπορῶ νὰ ὀνομάσω ἀνθρώπινα. ἡ μορφὴ των ἦτο ἀγρία, ἀποτρόπαιος, ὡς ἡ τοῦ θανάτου. σωροὶ ἡμιγύμων παιδίων περιεκύκλουν σκελετώδεις μητέρας. —Ἐστάθην, καὶ ὡς φιλόσοφος ἐλεεινολόγουν τὴν θέσιν των. Ἐνθυμήθην αἴφνης ὅτι εἶχον εἰς τὴν τσέπην μου τινα μπισκότα. Τὰ ἐκβάλλω, καὶ τὰ ρίπτω εἰς τὸ μέσον ἐνός τῶν κελαιῶν ἐκείνων. Θεέ μου! ὅταν ἐν ἐκ τῶν παιδιῶν λαβῶν [sic] αὐτά, ἐγεύθη ἐν! Δὲν ἤξεύρω πῶς νὰ ἐκφράσω τὴν ἐκστασίαν του. Τί κάμνει ὅμως; δὲν τὰ οἰκειοποιεῖται ὅλα. ἀλλὰ τρέχει πρὸς τὰ ἄλλα καὶ τὰ μοιράζει μετὰ τῶν. Ἦθελα νὰ σᾶς ἔχω νὰ βλέπετε τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο θέαμα... Τῇ ἀληθείᾳ ἔκλαυσα, σκεπτόμενος συγχρόνως ὅτι ὁ δυστυχέστερος τοῦ Μολύβου εἶναι βασιλεὺς ἐνώπιον τῶν ταλαιπώρων πτωχῶν τῆς Μεγάλης Ἀγγλίας.

Φοβοῦμαι μήπως σᾶς ἐξάλισα. παύω λοιπὸν ταῖς φιλοσκοφίαις [sic] μου, καὶ ἔρχομαι πάλιν εἰς ὑμᾶς καὶ τοὺς περὶ ὑμᾶς, εἰς τοὺς ὁποίους σᾶς παρακαλῶ νὰ δώσητε τοὺς ἀσπασμούς μου. —Εἰς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ μάλιστα. Ἡ δὲ Περσεφόνη ἄς τρώγῃ δι' ἐμὲ τὰ βόδια καὶ κυδόνια μαζὺ μετὴν Εὐρυδίκην, καὶ ὁ Ἀριστείδης μετὸν Ἀριστοτέλην ἄς βουτοῦν εἰς τὸ μπουτοῦνι τοῦ ρετζελιοῦ. Ἐγὼ δὲ θὰ ἀπολαμβάνω ἄλλα δι' ἐκείνους.

Ἀπὸ τὸν Πάτροκλον λαμβάνω συχνὰ γραφάς, καὶ εἶναι λέγει καλὰ.

Ἐντούτοις ἀσπαζόμενος τὴν δεξιάν σας

Μένω

ὁ υἱὸς σας

Κλεάνθης Κ. Μιχαηλίδης

Νόμισα σωστὸ νὰ μείνῃ ἀναλλοίωτη καὶ ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξις (ποὺ σὲ πολλὰ σημεία ἔχει μὴ ἐκ τῶν ὑστέρων) στὸ γράμμα αὐτό, γραμμένον ἀπὸ ἓνα παιδί δεκαεννιά χρονῶν καί, μάλιστα, σ' αὐτὴ τῇ «σχολικῇ» καθαρεύουσα. Αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ προσέξῃ κανεὶς εἶναι ὅτι ὁ ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια ξενιτεμένος νεαρὸς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ γράψῃ ἓνα γράμμα μετὰ κάποια «ἔκτασιν» (δηλ. νὰ κουβεντιάσῃ μετὰ τὴ μητέρα του λίγη ὥρα), καὶ ὅτι ὁ κατοπινοῦς

πεζογράφος κλείνει τὸ γράμμα του μὲ μιὰ ἀφήγηση ποῦ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐκκίνησης ἀπὸ πραγματικὰ περιστατικὰ καὶ τῆς λιτῆς δομῆς, προσεγγιζέλλει τὰ μελλοντικὰ του διηγήματα.— Ὁ *θεῖος Κωνσταντῖνος* πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀδερφὸς τῆς μητέρας του Κ. Κέπετζης· στὸ κατάστημά του, στὴν Πόλη, ἔργησε ὁ Ε. τὴν ἐμπορικὴ του σταδιοδρομίαν — καὶ τὴν ξενιτιὰ (βλ. Α. Ἐρταλιώτη, "Ἀπαντα, ἀναστήλωσε Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, τόμ. Α', 'Αθ. 1952, σ. ζ'). — Τὸ *κοινὸν* καὶ ὁ *μεγαλὸς* εἶναι τούρκικες λέξεις καὶ σημαίνουν διοικητῆριο καὶ δικαστῆριο. — *Εὐθουδία*, Ἰουστεΐδης, Ἰουστοτέλης: τὰ τρία ἀδέρφια του, μικρότερα του. Ἄπὸ τὴν πολυγαπημένη του — ὅπως θὰ δοῦμε — ἀδερφή ὁ Ε. εἶναι δέκα περίπου χρόνια μεγαλύτερος (βλ. β3). — Τὸ παράξενο φιλοσοφίως εἶναι ἡ λέξις, ἢ —τὸ πιθανότερο— οἰκογενειακὸν καλλιμπούρι. — Ἡ λέξις *μπουτούκι*, ποῦ μᾶλλον δὲν εἶναι τούρκικη, πρέπει νὰ σημαίνῃ κάποιου εἶδους δοχεῖον· δὲν μπόρεσα νὰ τῆ βρῶ σὲ λεξικόν. — Τὸ *ρετσέλι* (τούρκ.) εἶναι ἓνα γλυκὸ τοῦ κωνσταντινουπόλεως, σὰν τῆ μαρμελάδα περίπου. — Ὁ *Ἡέτρος* εἶναι πρῶτος ἐξ ἀδερφῶν τοῦ Ε., ἐγκατεστημένος στῆ Σμύρνη (βλ. δ13).

2

26,4x20,1 ἐκ., τέσσαρα φύλλα ὑπόλευκου χαρτιοῦ μὲ ἀχνὰς γαλάζιες ρίγες (ὅπως τῆς κοινῆς κόλλας ἀναφορᾶς περίπου), διπλωμένα στὸ μῆκος ὥστε νὰ σχηματίσουν 4 τετρασέλιδα, ἀριθμημένα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρῶτο, μὲ τὸ χέρι: 2, 3, 4 (οἱ σσ. κάθε τετρασέλιδου χωρὶς ἀριθμηση). Τὸ πρῶτο τμήμα τῆς ἐπιστολῆς, τῆς 12/4, τελειώνει στῆ σ. 3 τοῦ 2ου τετρασέλιδου· ἡ σ. 4 μένει ἄγραφη. Τὸ δεύτερο τμήμα, τῆς 13/4, ἀρχίζει στὸ 3ο τετρασέλιδο καὶ καλύπτει καὶ ὁλόκληρο τὸ 4ο.

Λίβεροπουλ, 12 Ἀπριλίου 1881

Σεβαστῆ μου μητέρα,

Σήμερα ἔλαβα τέλος πάντων τὸ πολυπόθητον γράμμα σας, καὶ ἐπέταξα ἅ τὸ τὴν χαράν μου ὅταν εἶδα τὸ γράψιμόν σας ὕστερον ἀπὸ 4 μῆνας! Ἄλλ' ἀπὸ τὴν ὥραν ἀπὸ τὸ ἀνέγνωσα δὲν κάμνω παρὰ νὰ συλλογίζωμαι π ὧ ς εἶναι δυνατὸν νὰ σῶς ἴδῶ, διὰ νὰ μάθω καὶ ἐγὼ τὰ βάσανά σας καὶ σεῖς τὰ ἰδικά μου. Ἄλλὰ αὐτὸς δὲν εἶναι λόγος νὰ μὴ τὰ γράφωμεν ὅσον ἤμποροῦμεν, καὶ ἰδοὺ πρῶτος ἀρχίζω τὸ παράδειγμα γράφων σας ἐκτενέστερον τὰ ἰδικά μου π α λ α ι ἅ βάσανα:

Ἡ ζωὴ μου κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε καταστήσει ἀνυπόφορος καὶ ἐκινδύνευσα, ἢ νὰ χάσω τὸν νοῦν μου ἅ τὸ τὴν μοναξιάν καὶ ξενιτειάν, ἢ νὰ πέσω μέγα εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ χαθῶ εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Ὅταν πρὸ δύο χρόνων μοῦ εἶχτε προτείνει νὰ ἐπιστρέψω καὶ ἀποκατασταθῶ εἰς Μόλυβον, ὁ Θεὸς ἤξεύρει πόσον τὸ ἤθελα. Ἄλλὰ δὲν ἐκαταδεχόμην ποτὲ νὰ ἔλθω καὶ νὰ ζῶ μ ἐ ξ ἐ ν ω ν χρήματα καὶ κτήματα. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἤρνούμην ὅλας τὰς προτάσεις ὅπου μοῦ ἐφύοντο καὶ αὐτοῦ καὶ ἀλλοῦ. Τοὺς δὲ «Κυρίους» μ ἐ σ υ μ π ἄ θ ε ι ο

ὀπού μοῦ λέγετε ὅτι ἤλθον εἰς Μόλυβον καὶ ἐνοικοκυρεύθησαν, οὔτε τοὺς κατηγορῶ ἀλλὰ οὔτε τοὺς θ α υ μ á ζ ω. Ἐμένα οἱ γονεῖς μου μὲ ἔμαθον νὰ θεωρῶ τὴν ἀξιοπρέπειάν μου πλεόν πολῦτιμον ἀπὸ τοὺς παράδες, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο καυχῶμαι ὅτι ἐστάθην π ι σ τ ὸ ς εἰς τὴν ἀνατροφὴν ὀπού μοῦ ἐδώσατε, καὶ εἰς τὰ χρυσὰ λόγια τοῦ μακαρίτου πατρός μου. Σήμερον δέ, μὲ ὅλας τὰς δυστυχίας μας, σέβομαι τὸν ἑαυτόν μου πολὺ περισσότερον, παρὰ ἐὰν ἐκολνοῦσα μανῆκι τῆς γούνας κανενὸς πενθεροῦ.

Ἡ θέσις μου, ὡς εἶπον, ἦτο δεινὴ, διότι ἡ τύχη μὲ ἠμπόδιζε νὰ ἐπαλέθω εἰς τὴν μητέρα μου, καὶ νὰ ζήσω ὅπως ὠνειρευόμην. Πόσα ὑπέφερα εἶναι περιττὸν νὰ περιγράψω λεπτομερῶς, διότι εἶναι ὅ λ α περασμένα, δόξαν ἄς ἔχη ὁ Θεός, διότι ἐκεῖνος μὲ ἔσωσεν.

Ἡ ἀπόφασίς μου ἦτο νὰ κατορθώσω νὰ ζήσω μίαν ἡμέραν ἀξιοπρεπῶς καὶ μὲ τὸν ἰδρωτὰ τοῦ προσώπου μου. Ἡργαζόμην λοιπὸν καὶ ἐβασανίζομην, ἀλλ' αἱ δυνάμεις μου ἤρχισαν νὰ χαλαρώνωνται, διότι ἡ Φύσις ἤρχισε νὰ φωνάζη καὶ νὰ λέγῃ ὅτι μόνος μου δὲν ἠμποροῦσα νὰ σηκώσω τὸ φορτίον ἐκεῖνο, ἄλλως ἐκινδύνευα νὰ πάθω ὅ,τι ἀνέφερα ἤδη.

Εὐρισκόμην εἰς αὐτὴν τὴν δεινὴν θέσιν, μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου. ὅτε ἤρχισα νὰ συγκεντρῶνω ὅλον ἐν τὸν νοῦν μου εἰς τὸν Θεόν, ὅστις καὶ μὲ ἐλυπήθη καὶ μοι ἔστειλε τὴν κόρην τὴν ὁποίαν ἐζήτηί ἡ ψυχὴ μου, κόρην ἡ ὁποία νὰ μὲ β ο η θ ἦ σ η εἰς τὴν ζωὴν μου, ὅχι μὲ τὰ χρήματα τοῦ πατρός της, ἀλλὰ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτῆρός της.

Ἰδῆτε τὴν εἰκόνα της, καὶ ἀναγνώσατε εἰς τὸ πρόσωπόν της τὴν ἰ δ ι κ ἦ ν σ α ς ἀγαθότητα καὶ ἀγάπην καὶ ἀπλότητα.

Μόνον δὲ ἀφοῦ τὴν ἠγάπησα καὶ μὲ ἠγάπησε, μόνον ἔταν ἐνοήσαμεν ὅτι ὁ ἕνας ἦτο καμωμένος καὶ προσωρισμένος διὰ τὸν ἄλλον, τότε μόνον ἔμαθα ὅτι ἔχει καὶ ἰδικὰ της ὀλίγα χρήματα — τὸ εἶχα δὲ ἀναφέρει αὐτὸ εἰς τὰ προσηγούμενα γράμματά μου ὅχι διὰ νὰ καυχηθῶ ὅτι ἤῤα προῖκα, διότι ἂν ἐγύρευα προῖκα, ἠμποροῦσα νὰ εὔρω δέ κ α χ ι λ ι á δ α ς λίρας πολὺ εὐκόλα. Ἀλλὰ τὸ ἀνέφερα δι' ἄλλους λόγους τοὺς ὁποίους βασιέμαι νὰ ἐξηγῶ — οὐδὲ εἶναι ἀνάγκη. Τότε δὲν ἔγραφα εἰς τὴν μητέρα μου μόνον. Σήμερον γράφω εἰς τὴν μητέρα μου, ἡ ὁποία γνωρίζει τ ἰ ἔζητοῦσα. Ἐζητοῦσα ἀγάπην καὶ ἠθικὴν βοήθειαν εἰς τὰς ταλαιπωρίας μου, ἀγάπην ὅχι ὑλικὴν ἀλλὰ ψυχικὴν, διαρκῆ καὶ ἀθάνατον. Τοιοῦτον μὲ ἔκαμεν ὁ Θεός, τοιοῦτοτρόπως μὲ ἀνεθρέψατε, Δόξαν ἄς ἔχη ὁ Θεός, νὰ ἐκτιμῶ τὰ ἀγαθὰ τῆς ψ υ χ ἦ ς καὶ ὅχι τῆς σ α ρ κ ὸ ς. Ἴσως δὲν θὰ γίνωμεν βαθύπλουτοι διὰ τοῦτο. Ἀλλὰ χίλιες τύφλες νὰ ἔχουν τὰ ἄμεγάλα πλούτη ἐνώπιον τῆς ε ὕ τ υ χ ί α ς καὶ ἠθικῆς ἀνεξαρτησίας τὴν ὁποίαν ὁ Θεός ἐτοιμάζει καὶ δι' ἐσᾶς καὶ δι' ἐμέ.

Αὐτὰς ὅλας τὰς ἠθικὰς καὶ ψυχικὰς ἀνάγκας ὀπού ἔβραζαν μέσα μου δὲν ἠμποροῦσε νὰ μοῦ τὰς δώσῃ κ α μ μ ί α ἄλλη κόρη. Ὡστε ἐκτὸς ὅτι δὲν κατε-

δεχόμενη να ἔλθω εἰς Μόλυβον προπέρυσι διὰ τὸν λόγον ὅπου εἶπα, ἦτο καὶ ἄλλος ἓνας λόγος, ὅτι δὲν ἀ γ α π ο ὦ σ α ἐκεῖ καμμίαν, καὶ ἴσως ὁ λόγος οὗτος ἦτο ὁ ἰσχυρότερος δι' ἐμέ.

Μητέρα μου, ἐὰν μὲ ἀφήσετε νὰ ἐκτελέσω τὸ μέγα αὐτὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, θὰ ἠμποροῦσα νὰ ἐργασθῶ ὀλίγον ἀκόμη καιρὸν πρὶν ἐπιστρέψω εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐν τῷ μεταξύ δὲ τὰ ἔξοδά μου δὲν θὰ εἶναι περισσότερα παρ' ὅσα εἶναι τώρα. Ἐὰν ἄλλως, ἢ θὰ τρελλαθῶ ἀπὸ τὴν λύπην καὶ μοναξιάν, ἢ θὰ πέσω εἰς τὰ νύχια τοῦ Διαβόλου, ἢ θὰ τὰ χτυπήσω κάτω καὶ θὰ ὑπάγω νὰ ζήσω τὸν ἐπιλοιπον βίον μου εἰς Εὐθαλοῦν, χωρὶς νὰ θέλω νὰ ἀκούσω ὅτι ὑπάρχει κόσμος πλέον δι' ἐμέ!—

Ἐκουράσθην, διότι σήμερον εἶχα πολλὴν ἐργασίαν, καὶ θὰ ἐξακολουθήσω τὸ γράμμα τοῦτο αὔριον.

Υ.Γ. Δὲν μοῦ ἀναφέρετε τί π ο τ ε διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Εὐρυδικῆς εἰς τὸ γράμμα σας. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τελειώσῃ ἀκόμη ἢ ὑπόθεσις; Ἐλπίζω νὰ μοῦ δώσητε περισσότερὰς πληροφορίας εἰς τὸ ἀκόλουθον γράμμα σας.

Καληνύκτα — ὁ Θεὸς μαζί μας.
Κλεάνθης

Ἰ α π ρ ι λ ί ο υ 13 η —

“Ὅσον συλλογίζομαι τὰ γραφόμενά σας, τόση λύπη καὶ ἀθυμία μὲ κυριεῖει. Μία λύπη ἢ ὅποια αἰσθάνομαι ὅτι μὲ μακραίνει καὶ μόνον ἢ προσευχὴ καὶ ἢ συναισθησις ὅτι πράττω τὸ χρέος μου, μὲ ἀνακουφίζει.

Πόσα καὶ ποῖα ἦσαν ἄραγε τὰ βάσανα τὰ ὅποια τόσα χρόνια ἢ μητέρα μου ὑπέφερε καὶ δὲν μοῦ τὰ ἔλεγε! Ἐγὼ δὲ πάλιν ἐβασανιζόμενη ἀπὸ ἄλλα βάσανα, καὶ δὲν τῆς τὰ ἔγραφα! Ἄλλ' ἐμὲ ὁ Θεὸς μὲ ἔστειλεν ἓνα βοηθὸν εἰς τὰ βάσανά μου, καὶ ἐὰν ἢ μητέρα μου ἐγνώριζε σήμερον πόσον μεγάλη εὐτυχία εἶναι διὰ τὸν υἱὸν τῆς ἢ εὗρεσις τ ο ι α ὕ τ η ς συζύγου, θὰ ὑπερφηανεύετο καὶ θὰ ἐφώναζε μὲ ὅλην τὴν δυνάμιν τῆς εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι ἐσώθη ὁ υἱὸς τῆς.—“Ὅχι νὰ τὸ κρατῇ μυστικὸν ὡς ἀμάρτημα!! Ἄλλὰ νὰ χαίρεται ὅτι ὁ υἱὸς τῆς δὲν ἔγινε Γαμβρός «τῆς πρώτης σειρᾶς» μὲ τὰ χρήματα τῶν ξένων, ἀλλὰ ἄ ν θ ρ ω π ο ς μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν ἀγάπην τ ο ὦ Θ ε ο ὦ, εὐρὼν κόρην τῆς ὅποιας τὰ προσόντα εἶναι βαρύτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς θησαυρούς, διότι εἶναι τ ο ὦ Θ ε ο ὦ προσόντα.

Ἄ, πολὺ φοβοῦμαι [ὅτι] ἀπὸ τὰ γραφόμενά σας ὅτι παραπολὺ ἐπηρεάζεσθε ἀπὸ τὰς κοινὰς ιδέας τοῦ Κόσμου καὶ τῶν ἐγκοσμίων, ἀλλὰ θὰ ἔλθῃ ἢ εὐλογημένη ἡμέρα κατὰ τὴν ὅποιαν ἐγὼ καὶ ἢ Ἐλάιζα μὲ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸ χέρι θὰ εὐτυχίσωμεν νὰ σᾶς δεῖξωμεν τὸ ἀληθινὸν φῶς— τὸν θησαυρὸν ὁ ὅποιος

ποτέ δὲν χάνεται, καὶ τὴν ἀληθινὴν εὐτυχίαν καὶ χαρὰν τὴν ὁποίαν μόνον αἱ χριστιανικαὶ καρδίαι γνωρίζουν, καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἀφίνουν τὰ ἐγκόσμια βάσανα νὰ τὰς ταράττουν, ὅπως μὲ ἐτάρατταν ἐμέ, πρὶν μὲ πάρη ὁ Θεὸς εἰς τὰ χέρια του. Αὐτὰ δὲν τὰ λέγω διὰ νὰ εἰπῶ λ ὅ γ ι α, ἀλλὰ ἐκ βάθους ψυχῆς, καὶ ὡς ἰ ε ρ ἄ ν ὑπόσχεσιν, καὶ θὰ μὲ ἐνθυμηθῆτε μίαν ἡμέραν καὶ θὰ χαρῆτε χαρὰν μεγάλην.

Ἄλλὰ ὥρας ὀλοκλήρους ἂν γράφω δὲν θὰ ἤμπορέσω νὰ σᾶς εἰπῶ οὔτε μ ἔ ρ ο ς τῶν ὅσα θέλω, καί, διὰ τοῦτον τὸν λόγον, καὶ διότι ἔχετε καὶ σεῖς τόσα νὰ μοῦ εἰπῆτε, συλλογίζομαι, ὡς εἶπα, π ὤ ς εἶναι δυνατὸν νὰ ἰδῶ τὴν μητέρα μου. Εἰπῆτέ μὲ το αὐτὸ τὸ εὐλογημένον π ὤ ς, διότι ἐγὼ δὲν τὸ γνωρίζω. Νὰ λείψω ἀπὸ τὴν δουλειάν μου τὸ βλέπω ἀδύνατον, ἐκτὸς ἂν ἀποφασίσω νὰ τὴν χάσω. —

Μίαν λύσιν βλέπω μόνον τοῦ ζητήματος. Νὰ ἀρχίσητε νὰ μοῦ γράφετε τὸ κ ἄ θ ε τ ι, διὰ νὰ τὰ γνωρίζωμεν ὅ λ α καὶ οἱ δύο μας — ὅπως ἐγὼ κάμνω τώρα μὲ τὰ ἰδικὰ μου, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ βοηθοῦμεν ἕνας τὸν ἄλλον εἰς τὰς μερίμνας καὶ ἀνάγκας μας ἕωσοῦ ἤμπορέσω νὰ κλέψω ὀλίγας ἐβδομάδας καὶ ἔλθω νὰ σᾶς ἀσπασθῶ. Εἰς τὸ μεταξὺ νὰ μὴ ἀφίνετε τὴν λύπην νὰ σᾶς κυριεύει — τὸ δ ι α τ ἄ τ τ ω τοῦτο ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ — ἀλλὰ νὰ δίδετε [εἰς] ὅλας σας τὰς φροντίδας καὶ λύπας εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος μᾶς εἶπε :

«Δεῦτε πρὸς ἐμὲ πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς».

Ὅποιος δὲ σᾶς γελάσῃ, διότι ἀφίνετε τὰς φροντίδας σας εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, εἰς ἐκεῖνον μέσα κατοικεῖ ὁ Διάβολος, καὶ ἀδιαφορήσατε. Ὡστε δύο πράγματα σᾶς ὑπαγορεύω νὰ ἐφαρμόσητε πρὸς τὸ παρόν, διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγάπην ἐκείνων οἱ ὁποῖοι μᾶς βλέπουν ἀπὸ ἐπάνω καὶ ἠξέουρον πολὺ καλλίτερον ἀπὸ τοὺς ζωντανούς [πόσον] τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματά μας : Νὰ προσεύχεσθε, καὶ νὰ μοῦ γράφετε τὸ κάθε τι. Ἐὰν ἐγὼ δὲν ἔκαμνα τὰ δύο ταῦτα χθὲς καὶ σήμερον, θὰ ἐτρελλαινόμην ἀπὸ τὴν λύπην μου. Καὶ δι' ὅλα τὰ ἄλλα ὁποῦ μοῦ γράφετε, καὶ διότι δὲν μοῦ εἶπατε οὔτε λ ἔ ξ ι ν ἀκόμη εὐνοϊκὴν καὶ συγχαρητήριον διὰ τὴν Ἐλαίζαν, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν ὀνομάζετε ξ ἔ ν η ν ! ἐνῶ δι' ἐμὲ πᾶσα ἄλλη γυνὴ εἶναι ξ ἔ ν η ἐκτὸς ἐκείνης. Ἐὰν ἄλλη μητέρα [μ] ἔκαμνε τοῦτο, θὰ ἔλεγα ὅτι, ἢ δὲν δύναται νὰ κρίνῃ τὸ ἀληθὲς συμφέρον της, ἢ δὲν θ ἔ λ ε ι νὰ κρίνῃ, παρασυρομένη ἀπὸ ἄλογα καὶ ἄ θ ε α αἰσθήματα. Ἄλλὰ διὰ τὴν μητέρα μου λέγω ὅτι — τὴν ἐβάρυνεν ἡ πολυχρόνιος ἀπουσία τοῦ υἱοῦ της, τὰ πολυχρόνια βάσανα καὶ αἱ στερήσεις, αἱ φροντίδες διὰ τὴν Εὐρυδίκην, πρόωροι θάνατοι φιλιτάτων, ἀκατάπαυστοι ἐνοχλήσεις πασχόντων συγγενῶν καὶ χίλια ἄλλα. Τῆς ἦλθεν αὐτὴ ἡ εἶδησις, καὶ ἐπικράνθη ἡ ψυχὴ της, διότι μὴ γνωρίζουσα τί ἐγένετο ὁ υἱός της, ἐνόμισεν ὅτι τὸν ἔχασεν. — Ἄλλ' ὁ Θεὸς δὲν ἀφίνει τὰς [ψυχὰς] ἐκλεκτάς του ψυχὰς, ὡς εἶναι ἡ τῆς μητρὸς του,

νά πλανῶνται διὰ πολὺν καιρόν. Ὁ Θεὸς [0] σᾶς δεικνύει τώρα μὲ τὰ γράμματα ταῦτα ὅτι δὲν ἐχάσατε ἀλλὰ ἡ ὕ ρ α τ ε τὸν υἱόν σας. Ὅτι ὁ υἱός σας θὰ φέρῃ πλησίον σας γυναῖκα διὰ τὴν ὁποίαν θὰ ὑπερηφανεύεσθε καὶ θὰ χαίρεσθε.

Θὰ ὑπάγω νὰ τὴν ἰδῶ μεθαύριον, καὶ θὰ μὲ ἐρωτᾷ πάλιν ἐάν εἶχα γράμμα σας. Θὰ τῆς εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν, [καὶ] ὅπως τὴν λέγω εἰς ἐσᾶς. Καὶ φαντάζομαι ἀπὸ τώρα τί θὰ μὲ ἀπαντήσῃ: Θὰ μοῦ εἰπῇ ὅτι ἐνόσω πᾶσα μου σκέψις καὶ πᾶσα πρᾶξις εἶνε θε ἀ ρ ε σ τ ο ς, νὰ μὴ φοβοῦμαι, διότι ὁ Θεὸς θ ἀ τ ὸ δ ε ἰ ξ ῆ, ἀρὰ ἡ γρήγορα, εἰς μίαν τόσον καλὴν καὶ νοήμονα μητέρα. Ἡ καὶ μὲνη, ὅταν ἔβλεπε τὴν φωτογραφίαν σας, τὴν ἐκαταφιλοῦσεν ὡς τρελλή. Θὰ ἔχῃ ἄρὰ γε τὴν ἰδίαν τύχην καὶ ἡ ἰδική της φωτογραφία; Βεβαίως ναί, διότι, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀ λ ῆ θ ε ι α, ὑπάρχει καὶ ἡ ἀ γ ά π η.

Τὸ ζήτημα μένει ἀκόμη ἄλυτον: π ὅ τ ε θὰ ἔλθω; Ἰδοὺ τί ἤμπορῶ μόνον νὰ ἀπαντήσω: ἅμα ἤμπορέσω, δὲν θὰ ἔλθω, ἀλλὰ θὰ π ε τ ᾶ ξ ω πλησίον σας. Διὰ τοῦτον τὸν χρόνον τὸ βλέπω πολὺ δύσκολον. Ἐάν τὸ ἰδῶ ε ὕ κ ο λ ο ν, δὲν θὰ περιμείνω νὰ μοῦ τὸ γράψετε, διὰ νὰ ἔλθω.— Ἄλλ' ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος μὲ ἐβοήθησεν εἰς τόσα καὶ τόσα, θὰ μὲ βοηθήσῃ καὶ εἰς τοῦτο, νὰ ἔλθω τὸ ὀργηγορώτερον, διότι ἡ μητέρα μου ἔχει δίκαιον νὰ παραπονῆται διὰ τὴν τόσῃν ἀπουσίαν μου, διὰ νὰ μὴν εἰπῶ τίποτε διὰ τὴν ἰδικήν μου ἀνυπομονησίαν καὶ διακαῆ ἐπιθυμίαν.— Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ αὐτὴν τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ π ρ ο σ ε υ χ ῶ μ ε θ α, τίποτε καλὸν δὲν γίνεται χωρὶς π ρ ο σ ε υ χ ῆ ν. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ προσευχηθῶμεν εὐκρινῶς, ἐάν δὲν «ἀγαπῶμεν ἀλλήλους», διότι ὁ Θεὸς δὲν γ ε λ ι ε τ α ι, τὰ γνωρίζει ὅ λ α. Θὰ περιμείνω λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἀκόλουθον γράμμα σας νὰ ἰδῶ ἐάν ἐδώσατε εἰς τὴν Ἑλλάϊζαν τὴν ἀγάπην ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐκείνη σᾶς ἔδωκε, καὶ τότε μόνον θὰ πεισθῶ ὅτι ἡ μητέρα μου ἀρῆκε τὰς ἐλπίδας της εἰς τὸν Θεόν, καὶ ὁ Θεὸς τὴν εἰσήκουσε, καὶ τῆς ἔδωκεν εὐτυχίαν καὶ χαράν, καὶ θὰ αὐξήσῃ ἀπείρως τὴν χαράν της δίδων εἰς αὐτὴν πᾶν ὅ,τι τοῦ ζήτησῃ, ἐπιστροφὴν υἱοῦ, ἀποκατάστασιν κόρης, καὶ πᾶσαν ἄλλην εὐτυχίαν.

Γλυκασπαζόμενος τὴν Εὐρυδίην μου Σᾶς προσκυνῶ ὁ ἀγαπῶν σας υἱός σας

Κ. Κ. Μιχαηλίδης

Ὁ Ε. δὲν ἔχει ἀκόμα παντρευτῆ τὴν Ἑλλάϊζα (ἀργότερα τὸ ὄνομα θὰ γίνῃ, χάνοντας τὴν ἀμερικανικὴν προφορὰ, πὺὸ οἰκεῖο: Λίζα). Ὅπως φαίνεται, εἶχε ζητήσει —περὶ τὰ τέλη τοῦ 80 ἢ ἀρχῆς τοῦ 81— τὴν ἄδεια τῆς μητέρας του γι' αὐτὸ τὸ γάμο· ἡ ἀπάντησις, πὺὸ ἦρθε ὕστερον ἀπὸ 4 μῆνας, ἦταν ἀρνητικὴ καὶ γεμάτη παράπονα. Καὶ ὁ Ε. κάθεται καὶ γράφει, καταταραχμένος, αὐτὸ τὸ μεγάλο, γεμάτο συγκινημένη εὐκρινεῖα γράμμα, γιὰ νὰ καταφέρει τὴ μητέρα του νὰ τοῦ δώσῃ τὴ συγκατάθεσίν της. Πρέπει νὰ εἶναι βαθύτατα ἐρωτευμένος μὲ τὴ δέκα χρόνια (ὅσο καὶ ἡ Εὐρυδίη) μικρότερή του Ἀμερικανίδα (ἡ ἡλικία της βγαίνει ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς 89: στὰ 1906 ἡ Λίζα εἶναι «17 χρονῶν, καὶ δὲ θέλει νὰ γεράσῃ ἀκόμα»).

Ἀπειλεῖ ὅτι, ἂν δὲν τὴν παντρειῇ, ὅλ' ἅπλη τὸ νοῦ τῶν ἢ τὴν ἠθικὴν τοῦ ὑπόστασις ἢ τὴν ἄρεξή του γιὰ ζωὴ (ἢ θά τραλλιθῶ.. ἢ θά πέσω εἰς τὰ νόχια τοῦ Διαβόλου, ἢ θά τὰ χτυπήσω κάτω κτλ.). Γιὰ νὰ ἐπηρεάσῃ τὴ μητέρα του, ἐπικαλεῖται (ὄχι ρητά, ἀλλὰ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ —νομίζω— πρὸ συγγραμμάτων) καὶ τὸν πεθαμὲνο του πατέρα: διὰ τὴν ἀγάπην... ἐκείνων οἱ ὁποῖοι μᾶς βλέπουν ἀπὸ ἐπάνω καὶ ἠξεύθουν κτλ. Πιστεῖται μὲ ὅλην του τὴν ψυχὴ ὅτι εἶναι μεγάλη εὐτυχία... ἢ εὐφρασίς τ ο ι α ὁ τ η ς σ υ ζ ὄ γ ο υ, ὅτι ἐσώθη, ὅτι ἔγινε... ἄ ν θ ρ ω π ο ς εὐθόον κόρη κτλ. ὡς τὸ 1889-90, ποῦ γράφει τὰ «Λόγια Ἀγάπης», αὐτὰ πιστεῖται: «Ρωτῶ τὰ χεῖλη σου, καὶ λὲν πῶς θὲ νὰ φέρῃς/ Χρόνια καλότυχα στὸ νιὸ τῆς ἀρεσκείας σου» λέει στὴ γυναικίκα του στὸ IV σονέτο (βλ. "Ἀπαντα, τόμ. Α', σ. 82). Στὰ 1896 (ἐπιστ. 8), ὅμως, ὅλ' ἀποκαλέσῃ τὴ Λίτσα «ἡ λεγάμενη», καὶ στὰ 1907, βλέποντας στὸ βαπόρι, τὴν ὄρα ποῦ γράφει, κάττι ἀνύστιμες Παριζιάνες», ὅλ' ὁμολογῆσῃ στὴ μητέρα του πῶς, σὲ σύγκρισιν μ' αὐτές, «ἐγὼ προτιμῶ μιὰ Μολυβιώτισσα ἢ μιὰ Ἑφταλιώτισσα χίλιες φορὲς» (813). Φαίνεται ὅτι ἡ γυναικίκα του δὲ στάθῃκε πάντα συναισθηματικὰ κοντὰ του. Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ἡ Λίτσα δὲν πῆγε μαζὶ του στὸ Μόλιβο ποτέ: οὔτε στὰ 1887 (βλ. ἐπιστ. 5), οὔτε στὰ 1905 (ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν α1), οὔτε ἀργότερα.— προῖκι, ...δ ἔ κ α χ ι λ ι ἄ δ α ς λ ῖ ο υ ς: ἡ φράσις αὐτὴ ἀποτελεῖ πιθανότατα τὴ —μοναδική, ἀπ' ὅσο ξέρω— ἐπιβεβαίωσιν τῆς πληροφωρίας ὅτι τὸ ἀφεντικὸ του ὁ Ράλλης ἤθελε νὰ τοῦ δώσῃ τὴν κόρη του (βλ. "Ἀπαντα, τόμ. Α', σ. 1').— ὑπόθεσιν τῆς Ἐλθροδίκης: ἴσως κάποιον συναισθητικὸν γιὰ τὴν ἀδερφή του (ἢ κανένα ἀϊσθητικόν της);.— ψυχῆς, ὡς εἶναι ἢ τῆς μητρὸς του: ὅλ' ἔπρεπε νὰ γράψῃ «μου» ἀντὶ τ ο υ ἢ αἰτία τοῦ «λάθους» εἶναι ὅτι πρὸ πάντων μιλᾷ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του σὲ γ' πρόσωπον.

3

15,9×10,3 ἐκ., τετρασέλιδο, ἀνοιχτὸ κρέμ. Στὴν πάνω ἀριστερὰ γωνία τῆς σ. 2 καὶ στὴν κάτω δεξιὰ τῆς 3, τὰ δύο ἄσπρα, ποῦ ὀρίζουν τὸ φάκελον γιὰ τὸ κεντημὲνο λογί. Μετὰ τὸ μιλιμέσις, ἢ ἐπιστολὴ συνεχίζεται καὶ τελειώνει κατὰ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ περιθωρίου τῆς σ. 4. Τὸ ὑστερόγραφο εἶναι γραμμὲν κατὰ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ περιθωρίου τῆς σ. 1.

Liverpool — 8 Ἰουλίου /85.—

Φιλτάτη μου Εὐρυδίκη,

Ἐπερίμενα ἀρκετὸν καιρὸν μήπως λάβω γράμμα σας διὰ νὰ ἀπαντήσω, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀποφασίζω νὰ σᾶς γράψω, διὰ νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι οἱ ἐλιές καὶ τὸ λάδι ἐφθασαν εἰς λαμπρὰν κατάστασιν, καὶ κάθε μέρα τὰ ἔχω εἰς τὸ τραπέζι ὡς πολύτιμα, συγχρόνως δὲ καὶ εὐχάριστα, ἐνθυμήματα τοῦ Μολύβου.

Συγχρόνως δὲ ἔχω νὰ σᾶς εἰδοποιήσω καὶ ὅτι ἐκάμαμεν ἐπὶ τέλους τὰ βαπτίσια τῆς Ἐλένης, καὶ σᾶς ἐσωκλείω δυὸ μαρτυριάτικα, ἓνα τῆς μητέρας καὶ ἓνα ἰδικόν σου. Τὴν ἐβάπτισεν ἓνας παλαιὸς ἐπιστήθιος μου φίλος, Ἀλέξανδρος Πάλλης, ὅστις πλούσιος ὦν τὰ ἔκαμεν ὅλα «ἀλλὰ γράνθα», καὶ ὡς εἶναι καλὰ. Τῆς ἔδωκε μιὰ φορεσιὰ ὅπου εἶναι νὰ τὴν λιμπίζεσαι, ὅταν βλέπεις τὴν μικροῦλα νὰ τὴν φορῇ. Εἶναι μιὰ κατεργάρα, θαρρῶ πῶς βλέπω τὴν Σουσάνα, ὅταν ἦταν μικρὴ. Τὰ νιώθει ὅλα, καὶ δὲν τὴν γελᾷς μὲ τίποτε.

Ἔχει μαυριδερούτσικα μάτια καὶ ἐν γένει δὲν εἶναι τόσον ἄσπρη σὰν τὴν Κωνσταντῖνον, ὁ ὁποῖος εἶναι πάντοτε ἀντικείμενον θαυμασμοῦ εἰς ὄλους διὰ τὴν κεφάλαιον του, τὸ εὖμορφον στόμα, τὰ ἡρεμα μάτια καὶ τὰ ἔξανθὰ κατσαρά του μαλλιά. Ὅταν σκαλίζω εἰς τὸ περιβόλι, ἔρχεται κοντά μου καὶ λέγει: «καὶ τώρα τί κάνεις;» «Σκαλίζω» τοῦ ἀπαντῶ. «Ὁ παπᾶς σκαλίζει» ἐπαναλαμβάνει, καὶ ἀναχωρεῖ σοβαρώτατα.

Ἡ Ἐλάιζα σοῦ γυρεύει μιὰ χάρη, ἐὰν δὲν εἶναι κόπος, λέγει. Μᾶς [ἔστειλες] ἐστείλατε προπέρουσι ἐκεῖνα τὰ εὖμορφα πράγματα διὰ τὸν μικρόν· μαζὺ μὲ αὐτὰ ἦτο καὶ ἐν σκέπασμα ἀπὸ τοῦλι, κεντημένο, ἄσπρο καὶ ὕφασμα καὶ κέντημα. Ἐγὼ λέγω ὅτι δὲν εἶναι τῆς μηχανῆς, ἀλλ' ἔργον τῶν χειρῶν σου, καὶ ἡ Ἐλάιζα δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸ καταλάβῃ ἀκόμα πῶς εἶναι δυνατὸν ἀνθρώπινα χέρια νὰ ἔχουν τόσην τέχνην. Λέγει λοιπόν, ἐὰν εἶναι δυνατὸν, νὰ τῆς κάμῃς ἐν τοιοῦτο, ἀλλ' ὄχι σκέπασμα, ἀλλ' ἀπλῶς λ ο υ ρ ί, δηλαδὴ στενὸν καὶ μακρὺ, δηλαδὴ φάρδους περίπου ὅσον εἶναι ἀπὸ τὸ ἐν ἄστρον ἕως τὸ ἄλλο εἰς τὰς γωνίας αὐτοῦ τοῦ γράμματος. Καὶ εἰ δυνατὸν τὸ ἴδιον σχέδιον κεντήματος, ὅπως εἶχεν ἐκεῖνο τὸ σκέπασμα, εἰς τὰ ἄκρα. Πιστεύω ὅτι ἐννόησες τί θέλει.

Νὰ εἶναι ἄράγε μία ψυχὴ εἰς τὸν Μόλυβον: Ἄς τὸ ἐλπίσω. Διότι εἶναι καιρὸς νὰ αἰσθανθῇ ἡ τρυφερά καὶ ἀγνή σου καρδίαν τὰς γλυκυτέρας τῶν εὐχαριστήσεων.

Εἶπε εἰς τὴν μητέρα ὅτι τὴν ἐνθυμοῦμαι καὶ τὴν ἀγαπῶ περισσότερο παρὰ ποτέ. Ὅτι τὴν ὄνειρεύομαι, καὶ ψιθυρίζω τὸ [ἐρὸν] ἑπιπροφιλῆς ὄνομα τῆς εἰς τὰς προσευχάς μου. Ὅταν φίλος τις ἢ γνώριμος ἀκούῃ, ὅτι ἔχω δεκατρία χρόνια νὰ δῶ τὴν μητέρα μου, δαγκάνει τὰ χεῖλη του ἀπὸ τὴν ἐκπληξιν, καὶ ἐνθυμοῦμαι τότε τὸ ῥητὸν τοῦ θεοῦ μου Κωνσταντίνου, «μπιρινὶ μπιλίρσινις, μπιρινὶ μπιλιμέσινις», καὶ ξηροκαταπίνω τὴν πίκρα μου ὅσον μπορῶ πλέον κρυφά, διότι ἐγὼ ὁ τρελλὸς νοικοκύρης ζεύρω πολὺ περισσότερα ἀπὸ τοὺς γνωστικούς ζένους.

Σὲ καταφιλῶ

ὁ ἀδελφός σου Κλεάνθης.

Ὁ Κος Δουβαλετέλλης θὰ σᾶς στείλῃ δέκα ἐγγλέζικες λίρες.
Φίλησέ μου Ἀριστείδην καὶ Ἀριστοτέλην, ἐὰν εἶναι αὐτοῦ.

ὡς πολῦτιμα, συγχρόνως δὲ καὶ εὐχάριστα, ...Συγχρόνως δὲ ἔχω νὰ κτλ.: καὶ σ' αὐτὸ καὶ σ' ἄλλα σημεία τοῦ γράμματος, ἡ καθαρεύουσα ἐξακολουθεῖ ἀκόμα (ὁ Ε. εἶναι 37 χρονῶν) νὰ ἀκρωτηριάζῃ τὴ σκέψη του καὶ νὰ παγώνῃ τὸ γράψιμό του. Ἡ ἀλλαγὴ θὰ ῥθῇ, «ἄξαφνα» (βπως λέει ὁ ἴδιος, βλ. Ἄπαντα, τόμ. Α', σ. ε'), μὲ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη· καὶ θὰ εἶναι ριζικὴ ἀλλαγὴ: ἔχει μόνον δημοτικὴν πιά, ἀλλὰ καὶ περισσότερη τρυφερότητα, ζεστασιὰ καὶ χιοῦμορ· ἀπὸ τὸ ἐπόμενο, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸ γράμμα 5 (ἕνα μόνον χρόνον μετὰ τὸ «Ταξίδι») ἡ διαφορά γίνεται ὀλοφάνερη καὶ ἀξιοσημείωτη.— Ἡ Ἐλένη εἶναι τὸ δεῦτερον παιδί του.— Ὁ Κωνσταντῖνος (ἀργότερα τὸν ὀνομάζει Κωστή) εἶναι ὁ πρωτότοκος· ὡς τώρα οἱ ἐκδότες

τῶν ἐπιστολῶν λέγανε ὅτι ὁ Κωστής γεννήθηκε στὰ 1885 (βλ. α1, β1)· ὅπως ὁμως προκύπτει ἀπὸ αὐτὸ τὸ γράμμα, στὰ 85 γεννήθηκε ἡ Ἐλένη. Ὁ Κωστής πρέπει, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ ἐπιστόδιο τοῦ περιβολιοῦ, αὐτὸ τὸν καιρὸ νὰ εἶναι 2-3 χρονῶν¹.— *μαρτυριάτικα*: πράγματι, τὸ χροτὶ τῆς ἐπιστολῆς ἔχει δυὸ βαθιὰ σημάδια, καμωμένα ἀπὸ τὰ ἐσώκλειστα μετάλλια μαρτυριάτικα· διακρίνονται μάλιστα ἀρκετὰ καθαρὰ δύο Ε, τὸ ἀρχικὸ τοῦ ὀνόματος τῆς νεο-βᾶπτιστης.— «ἀλλὰ γράνδα»: σημαίνει, βέβαια, μεγαλόπρεπα, πλούσια· δὲν τὸ βρίσκω σὲ λεξικό.— *παπᾶς*: συνηθισμένη ἐκεῖνα τὰ χρόνια γραφὴ τοῦ «μπαμπᾶς».— *Νὰ εἶναι ἀραγε μία ψυχὴ* κτλ.: πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν ἀραβωνιαστικὸ τῆς Εὐρυδίκης, τὸν Γιάγκο ἢ Γιάννη Ἐμμανουήλ (θὰ παντρευτοῦν τὸ 1887).— *δεκατρία χρόνια*: ἐπομένως ὁ Ε. πῆγε στὸ Μόλιβο καὶ στὰ 1872 (βλ. ἐπιστ. 15).— *«μυρωτὶ μυλιόσινις, μυρωτὶ μυλιμέσινις»*: τούρκικη παροιμιώδης φράση· σημαίνει «ἓνα ξέρετε, ἓνα δὲν ξέρετε», δηλ. «ὅσα ξέρει ὁ νοικοκύρης, δὲν τὰ ξέρει ὁ κόσμος ὅλος». — Ὁ *Κος Δουβαλετέλλης* (τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἐπόμενες ἐπιστολές) πρέπει νὰ ἦταν ταμειακὸς ὑπάλληλος τῆς ἐταιρείας τῶν ἀδελφῶν Ράλλη.

4

17,6 × 11,4 ἐκ., τετρασέλιδο ὑπόλευκο. Ἡ σ. 4 ἀγραφή.

Βομβάη, 8/2/89

Φιλτάτη Εὐρυδίκη

Σᾶς ἔγραψα πρὸ δυὸ ἐβδομάδες, ἐλπίζω δὲ πῶς εἴσθε καλὰ σὰν ἐμᾶς.

Στέλνω σήμερα τοῦ Κ. Δουβαλετέλλη ἓνα φάκελο μὲ τὰ ἀκόλουθα:

1 ρουχαλάκι 'μεταξωτὸ' γιὰ τὸν κύρ Φίλιππο — ἡ Λίζα λέγει πῶς νὰ τὸ φορῶ σὰν τοῦ βγάλετε τὰ φασκιώματα.

1 κουτὶ σιντεφένιο γιὰ τὰ σκολαρίκια σου!

1 περιδέριο ἀσημένιο γιὰ τὴν Εὐτυχία, μὲ τὶς εὐχές μας.

1 ἀσημένια τσιγαροθήκη ἢ καπνοθήκη γιὰ τὸν Γιάγκο γιὰ ἐνθύμηση.

Ἐλπίζω νὰ φθάσουν ἀσφαλῶς ὅλα.

1. Ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶχε παραδοθῆ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ, ὅταν δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. «Τὸ Βῆμα», 23.1.72 (ἐπιφυλλίδα τοῦ Η. Βενέζη) ἢ εἰδηση ὅτι στὸ «πρόσφατο τεῦχος τῆς Greek Gazette» ξεκαθαρίζονται ὀρισμένες χρονολογίες τῆς ζωῆς τοῦ Ἐφταλιώτη. Ὁ φίλος συνάδελφος κ. Φανούρης Βῶρος εἶχε τὴν καλοσύνη (καὶ τὸν εὐχαριστῶ κι ἀπὸ ἐδῶ) νὰ μοῦ ταχυδρομήσῃ ἀπὸ τὸ Ἐδιμβούργο τὸ φύλλο τῆς ἐφημερίδας· πρόκειται γιὰ τὸ ὑπ. ἀριθ. 50, τοῦ Ὀκτωβρίου 1971. Οἱ χρονολογικὲς διευκρινίσεις παρατίθενται σὲ μιὰ «σημείωση τοῦ ἐκδότη» στὸ τέλος ἐνὸς ἐκλαϊκευτικοῦ ἄρθρου τῆς Cecily Lamberts γιὰ τὸν «Ἀγγλοέλληνα [1] ποιητῆ» (σ. 5). Ἡ σημείωση αὐτὴ καθορίζει, βασισμένη στὶς σχετικὲς ληξιαρχικὲς πράξεις, τὶς ἐξῆς ἡμερομηνίες (σύμφωνες, φυσικὰ, μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο): α) γάμος τοῦ ποιητῆ μὲ τὴν Eliza Kipp Graham, στὸ Λίβερπουλ: 14.9.1881· β) γέννηση τοῦ Κωνσταντίνου: 29.12.1882 (ἐπομένως τὸν Ἰούλιο τοῦ 85 ὁ Κωστής ἦταν πάνω ἀπὸ τρισημίσι χρονῶν)· γ) γέννηση τῆς Ἐλένης (ἀναφέρεται μὲ δύο ὀνόματα: Helen - Isabella): 3.7.1884 (ὄχι ἐπομένως τὸ 85)· καὶ δ) γέννηση τῆς Εἰρήνης: 31.1.1891.

Ἐμεῖς ἐδῶ καλά. Δὲν προφταίνουμε νὰ πηγαίνουμε σὲ χορούς καὶ γέματα. Φαίνεται πὼς τὸ ἔχει τὸ αἶμα τῆς Λίζας νὰ ἀρέσκη στὸν κόσμο. Ἀπόψε τρῶμε στὸ παλάτι τοῦ Ἑγγλέζου Διοικητοῦ. Καὶ ποῦ νὰ ἔξερε ἡ ἐξοχότης του τὰ χάλια μας!

Σᾶς γλυκοφιλῶ ὅλους καὶ ὅλες. — Τὸν Φίλιππο ἀπ' τὰ δυὸ μάγουλα γιὰ ὅλους μας. Τὴν μητέρα ἐπίσης.

Ὁ ἀγαπῶν σας ἀδελφός
Κλεάνθης.

Ἐλαβε ἡ μητέρα τὶς πέντε λίρες ὅπου ἔστειλα τὸν περασμένο μήνα;

Ὁ κῆρ Φίλιππος εἶναι τὸ πρῶτο παιδί τῆς Εὐρουδίκης καὶ τοῦ Γιάγκου Ἐμμανουήλ, βρέφος ἀκόμη.—

5

17,9×11,3 ἐκ., τετρασέλιδο κρέμ-μύθ ἀνοιχτό.

Βομβάη, 19 Σεπτ. /89

Εὐρουδίκη μου,

Καθὼς γράφω τώρα ἄμεσα' στὴν ἄδεια κάμαρα μου [sic], ἔχω μπροστά μου τὴ Λίζα, τὰ δυὸ μου ἀγγελούδια, ἐσένα μὲ ὅλη σου τὴ γλυκιά ἄμορφιά, καὶ τὸ μίρό σου — ποῦ εἶναι μιὰ χαρὰ νὰ τὸν βλέπης. Ἐννοῶ τὸ δεύτερο φωτογράφημα— (ἀγκαλιὰ σὲ λιγάκι θὰ ἔχουμε καὶ ἄλλο, πιστεύω!) Μόνο τῆς καημένης τῆς μητέρας μας ἐξέχασα νὰ κρατήσω μαζί μου, καὶ ἂν ἔχετε καμιὰ φωτογραφία τῆς ποῦ δὲν σᾶς χρειάζεστε, στείλετέ μου τὴν. Πιστεύω πὼς ἡ μητέρα εἶναι τώρα στὸ Μόλυβο, καὶ ὁ Ἀριστείδης— στὸ Παρίσι! μὴ χειρότερα! θέλει καὶ καλὰ νὰ γενῆ τσαρλατάνος κι αὐτός! —

Πὲς τοῦ Γιάγκου (μὲ τὰ φιλήματά μου) νὰ σοῦ παραγγεῖλη ἀπὸ τὰς Ἀθήνας τὸ περιοδικὸ «Ἡ Ἐστία», γιὰτὶ γράφω τώρα ἐκεῖ μέσα καὶ θέλω νὰ τὰ διαβάσετε ὅλα τὰ δικά μου. Στὸ φύλλο τῶν 14 Μαΐου 1889 (ἀριθ. 646) θὰ βρῆς τὴν ἄκαλῆ κρίση ποῦ κάμανε γιὰ τὰ τραγούδια μου (τραγούδια ξενιτεμένου), καὶ βάζουν καὶ δυὸ-τρία μέσα. Ἐπειτα στὸ φύλλο τῶν 20 Αὐγούστου (No 660) θὰ διαβάσης ἕνα ἄλλο' ἀπὸ τὰ τραγούδια μου, «Μάνα καὶ γιός». [ποῦ] Θαρρῶ πὼς θὰ σ' ἀρέσῃ. Θὰ βγοῦν κι ἄλλα τραγούδια. Ἐπειτα θὰ βγῆ ἄλλο γράμμα καὶ μιὰ περιγραφή τῆς Βομβάης στὸ πεζό, καὶ τώρα ἐτοιμάζω νὰ στείλω καὶ ἕνα ἀληθινὸ παραμῦθι, δηλαδὴ τὴν περιγραφή τοῦ ταξιδιοῦ μου στὸ Μόλυβο προπέρουσι — α ὕ τ ὀ π ρ ἔ π ε ι ν ἄ τ ὀ δ ῆ τ ε χ ω ρ ῖ ε ἔ λ λ ο.—

“Ὡστε νὰ πάρετε τὲς «Ἐστίες» ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 1889 [δηλαδή πέρυσι] καὶ νὰ ἐξυκολουθήτε νὰ τὲς πέρνετε γιὰ νὰ βλέπετε ὅ,τι γράφω. Καὶ ἐπειδὴ δὲν συμφῆρει νὰ μαθευτῇ τὸ ἀληθινὸ ὄνομά μου, [ἐπιῆρα] βάζω σὲ ὅ,τι γράφω ἓνα ψεύτικο ὄνομα, δηλαδή ἄς τὸ ποῦμε ψεύτικο: Ἀργύρης Ἑφταλιώτης.— Βλέπετε ποῦ ἐννοῶ νὰ γνωρισθῶ στὸν κόσμο ὡς γνήσιο παιδί τῆς Εὐταλοῦς.

Ἔτσι περνῶ τὲς βραδιές μου στὴν ἔρημη τούτη μοναξιά. Γράφοντας στὴ Λίτσα μου, καὶ αὐτὰ τὰ τραγουδιὰ καὶ παραμύθια, γιὰ νὰ ξεσκάνω. Καημένη, πόσο εὐτυχησμένη εἶσαι, καὶ ἔλεγες ἐμένα πέρυσι!— Καὶ νὰ ἕξερεις καὶ τί γλυκὸ εἶναι τὸ πρόσωπό σου. Σὲ βλέπω, σὲ βλέπω καὶ δὲν χορταίνω. (Μὴν τὰ πῆς αὐτὰ τοῦ Γιάγκου)!— Πόσες φορές μ’ ἐμπνέεις, καθὼς κάθουμαι καὶ γράφω καὶ σ’ ἔχω ἀντίκρου μου.— Ἄχ, πότε νὰ περάσουν αὐτοὶ οἱ ἕξ μῆνες καὶ νὰ ἀνταμωθοῦμε πάλι. Θὰ κάμω τὰ ἀδύνατα δυνατὰ νὰ φέρω Λίτσα καὶ παιδιὰ μαζί μου τοῦ χρόνου στὸ Μόλυβο. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἀξιώσει. Τί κακὸ ποῦ θὰ κάνουμε! —

Δὲν μπορῶ νὰ βρῶ τώρα τὰ τελευταῖα γράμματά σας, μὰ θαρρῶ πὼς δὲν εἶχαν καὶ τίποτα γιὰ ἀπάντηση.

Γράφετέ μου συχνὰ καὶ πολλὰ πολλά.

Γλυκοφιλήσέ μου τὴ μητέρα, τὸ Γιάγκο καὶ τ’ ἀκριβό σου. Κράτησε καὶ γιὰ σένα ἓνα γλυκὸ φιλι τοῦ ἀδελφοῦ σου

Ἀργύρη.

Μόλυβος: ἀργότερα ὁ Ε. θὰ γράφῃ «Μόλυβος» (ἐπιστ. 8). Στὰ 1910 θὰ σατιρίσῃ τὴ γράφῃ μὲ -υ- σ’ ἓνα ἀρθράκι του μὲ τίτλο «Υψιλομανία», στὸν Νουμά (βλ. Ἀπαντα, τόμ. Β’, ἈΘ. 1962, σσ. 664-665).— ὁ Ἀριστείδης — στὸ Παρίσι: δὲν μπόρεσαν νὰ βρῶ τί πῆγε νὰ κάμῃ στὸ Παρίσι ὁ ἀδερφός τοῦ Ε. ἴσως νὰ σπούδαζε γιὰ νὰ γενῇ τσαρλατάνος (=γιατρός;); δὲν ξέρω.— *Θέλω νὰ τὰ διαβίξετε:* κάτω ἀπὸ τὸ ρῆμα διακρίνεται προηγούμενη γραφὴ «διαβάζης».— *Τὸ Ἀληθινὸ Παρμιόθιο* δημοσιεύτηκε πράγματι στὴν Ἑστία, στὸ τεῦχος 720 τῆς 15.10.89 (τόμ. 28, σσ. 253-55) [=Νησιώτικες Ἱστορίες, ἈΘ. 1894, σσ. 7-13= Ἀπαντα, τόμ. Α’, σσ. 115-118]. — Ἐνδιαφέρουσα εἶναι, ἴσως, ἡ ὀρθογραφικὴ ἱστορία καὶ τῆς *Εὐταλοῦς*. Ἀπὸ «Εὐθαλοῦ» στὰ 1881 (βλ. ἐπιστ. 2), γίνεται «Εὐτκλοῦ» τώρα (ἐνῶ τὸ πκράγωφό της ψευδώνυμο ὁ Ε. τὸ γράφει μὲ -φ-), γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ «Ἑφταλοῦ» ἀργότερα (βλ. ἐπιστ. 9).— *νὰ φέρω Λίτσα καὶ παιδιὰ:* ἐπομένως στὰ 1887 ὁ Ε. εἶχε πᾶει στὴν πατρίδα του μόνος.

6

15,5×10,2 ἐκ., τετρασέλιδο ὑπόλευκο. Τὴ σ. 3 τὴν καλύπτει τὸ γράμμα τοῦ Κωστῆ, καὶ στὴ σ. 4 γράφει ἡ Ἐλένη· οἱ δυν αὐτὲς σελίδες εἶναι ριγωμένες μὲ μολύβι γιὰ νὰ γράψουν τὰ παιδιὰ.

Λίβερπουλ 28 Ἀπρ. /94

Σεβαστή μου μητέρα,

Αὔριο εἶναι Λαμπρή και σᾶς γράφουμε νὰ σᾶς ποῦμε ὅλες και ὅλους τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη», καθὼς και τοῦ Ἀριστοτέλη, μέσον τοῦ ὁποίου στέλνουμε αὐτὸ τὸ γράμμα. Πολὺ ἀνησυχῶ νὰ μάθω ἂν ἐλάβετε τὴ φωτογραφία τῶν παιδιῶν ποὺ σᾶς ἔστειλα, εἶναι τώρα δυὸ μῆνες.

Οἱ ἐλιές και τὸ λάδι περίφημα — καθὼς και τὰ σύκα.

Εἴμαστε ὅλοι πολὺ καλὰ εἰς τὴν υἰγεία μας. [Ἐ] Αὔριο θὰ σᾶς θυμούμαστε καθὼς πάντα και μὲ τὴν ἐλπίδα καλοῦ και εὐτυχισμένου μέλλοντος θὰ περάσουμε εὐχάριστη Λαμπρή.

Ἀφίνω τόπο γιὰ νὰ σᾶς γράψουν και τὰ παιδιά. Γλυκοφιλήματα τῆς Εὐρυδίκης μου, τοῦ Γιάγκου, τῆς Ἀνδρονίκης κτλ.

Σᾶς φιλῶ τὸ χέρι

ὁ υἱὸς σας
Κλεάνθης.

Σεβαστή μου γιαγιά,

Τώρα ποὺ εἶμαι ἀρκετὰ μεγάλος σᾶς γράφω ὁ ἴδιος νὰ φιλήσω τὸ χέρι σας ἃς εἶναι και νοερῶς. Ὁ πατέρας μας ἔβαψε κόκκινα αὐγὰ διὰ αὔριον. Σᾶς λέγομεν λοιπὸν «Χριστὸς Ἀνέστη». Φιλήσατέ μου τὰ ἐξαδέλφια μου και τὴν θεία μου τὴν Εὐρυδίχη.

Ὁ ἐγγονὸς σας
Κωστῆς

Και ἐγὼ ἢ Ἐλένη σᾶς προσκυνῶ και σᾶς ἀγαπῶ, και σᾶς φιλῶ ὅλους σας. Ἡ Εἰρήνη μας εἶναι μιὰ χαρὰ τώρα.

Ἡ ἐγγονὴ σας
Ἐλένη

Ἡ Εἰρήνη εἶναι τὸ τρίτο και τελευταῖο παιδί τοῦ Ε. (βλ. α1).

7

7,8x7,2 ἐκ., χριστουγεννιάτικο εὐχετήριο ἀπὸ κρέμ λεπτὸ χαρτόνι, ὀκτασέλιδο, μὲ διακοσμημένες τίς σσ. 1 και 5 (ἔγχρωμο στρεῖδι μ' ἓνα μικρὸ μαργαριτάρι και λεπτὰ φύκια σὲ ἀναγλυφοτυπία - ἔγχρωμη λιθογραφία μὲ βάρκα και ἰστιοφόρο, ἀντίστοιχα) και μὲ ἔντυπες εὐχὲς στίς σσ. 3 και 4· οἱ ὑπόλοιπες λευκὲς. Τὸ κείμενο, ὡς τὴ χρονολογία, στὴ σ. 3,

κάτω ἀπὸ τὶς ἔντυπες εὐχές· τὰ ὑπόλοιπα (γιὰ τὸν Κωστή, καὶ εὐχές τῶν κοριτσιῶν) γραμμένα κατὰ μῆκος στὶς σσ. 6 καὶ 7.

Ὁ Κωστής
Ἡ Ἐλένη
Καὶ ἡ Εἰρήνη
τῆς γιαγιάς των
Χριστούγεννα 1895

Ὁ Κωστής εἶναι αὐτὴ τὴν ὥρα στὴν ἐκκλησία μὲ τὴ μάνα του. Λοιπὸν ἰδοὺ σᾶς γράφει ἡ Ἐλένη καὶ ἡ Εἰρήνη:

ἀγαπητὴ Γιαγιά,
καὶ τοῦ χρόνου, νὰ εἴμεθα
καλὰ ὅλοι μας.
Ἡ ἐγγονή σας
Ἐλένη
Εἰρήνη

8

17,6×11,3 ἐκ., τετρασέλιδο ἐπιστολόχαρτο, μπῆξ ἀνοιχτό, μὲ ἔντυπη τὴ διεύθυνση (τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἐπιστ. 10). Δίπλα στὸ ἔντυπο Liverpool ὁ Ε. ἔγραψε τὴν ἡμερομηνία (ὅπως καὶ στὶς ἐπιστ. 1, 10, 14, 15). Ἡ σ. 4 ἄγραφη.

20, Marine Crescent,
Waterloo,
Liverpool. 8 Φεβρ. /96

Σεβαστὴ μου μητέρα,

Ἔχω дуὸ σας γράμματα, τῶν 22 Δεκ. καὶ τῶν 10 Ἰαν., καὶ τὰ δυὸ καθὼς συνήθως γλυκὰ καὶ καταδεχάμενα, ποὺ μὲ δροσίζουν πάντα μ' ἐκεῖνο τὸ καπιτὶ ποὺ αὐτὸς ὁ ξένος ὁ κόσμος ἐδῶ δὲν ἔχει. Ἐξω ἀπὸ τὰ παιδιὰ μου ἄλλη χαρὰ δὲν ἔχω μῆτε ἄλλη διασκέδαση, ἐκτὸς αὐτὰ σας τὰ γράμματα. Ἔτσι κι αὐτὸ τὸ ὄνειρό σας ποὺ τὸ διάβασα καὶ μοναχός μου, καὶ στὸ σπίτι, καὶ ἐνῶ μὲ ἐσυγκινοῦσε, δὲν μποροῦσα καὶ νὰ μὴ γελῶ. Ἐλπίζω τώρα νὰ μὲ ὄνειρευθῆτε καὶ πὼς τὸν τρώγω τὸν τραχανά, ὄχι ὅμως καὶ παρεπόμενα, σὰν ἐκεῖνα τῆς παιλοτιέρας μου ἐποχῆς, ποὺ φαίνεται τὰ εἶχα πατέντα.

Προχθὲς μοῦ [μοῦ] ἔγραψε ὁ Μιχαλάκης πὼς μοῦ στέλνει τὰ περυσινὰ σας τὰ δῶρα καὶ σᾶς εὐχαριστῶ καὶ πάλιν ποὺ μᾶς θυμᾶστε. Μέσα δὲ εἰς τὸ γράμμα ἔβαλε καὶ τὰ δυὸ μαντηλάκια τοῦ ἐξαδέλφου Κωνστ(αντίνου) καὶ τῆς

Ἀριάδνης καὶ νὰ μοῦ τὸν εὐχαριστήσετε καρδιακὰ πὺ μ' ἔχει πάντα στὸ νοῦ του ὁ καημένος. Νὰ τὸν συγχαρῆτε καὶ γιὰ τὸν υἱὸν τους ἐκ μέρους μου. Διαβάστε του αὐτὸ τὸ γράμμα καὶ πῆτε του νὰ μὴν προσμένη ξεχωριστὰ γράμματα, ἐπειδὴ τὸν θεωρῶ τοῦ σπιτιοῦ μας.

Θὰ περιμένω ἀνυπομόνως καὶ τὰς φωτογραφίας πὺ μοῦ ὑποσχεθήκατε ἀπὸ τὴν Πόλη. Ὑποθέτω πὺς αὐτὸ μοῦ τὸ γράμμα θὰ σᾶς εὔρη στὴν Πόλη.

Ἐχάρηκα πὺ ἐσυμφωνήσατε γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Ἀριστείδη, καὶ νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ τὸν ἔχουμε γλήγορα παντρεμένο καὶ ἡσυχασμένο, ὅπως τοῦ ἀξίζει.

Σᾶς εὐχαριστῶ καὶ διὰ τὴν περιγραφή πὺ μοῦ ἐκάμετε τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ τώρα τὸ κατάλαβα πὺ εἶναι. Ὠραία τοποθεσία, ἂν καὶ μακριὰ ἀπὸ σᾶς.

Νὰ στείλετε φιλήματα πολλὰ πολλὰ τῆς ἀγαπημένης μου τῆς Καλλιόπης, σὰν τῆς γράψετε. Ἀμὲ ἢ Κουμπάρα ἢ Ἐλένη τῆς Τενέδου ἀκόμα νὰ μὲ θυμᾶται! Τί καλωσύνη τῆς, καὶ τί ντροπή μου, πὺ σπανίως τῆς ἔδειξα πὺς τῆ θυμοῦμαι τὴν καημένη! Πόσες καὶ πόσες θυμοῦμαι ὅμως, καὶ μὲ τὰ βάσανά μου, καὶ μὲ τὴν τρομερὴ δουλειά μου κάθε μέρα, μῆτε τὰ ὀνόματά τους ἀναφέρω ὅταν σᾶς γράφω! Καὶ ἀπόψε πὺ ἔτυχε νὰ βρεθῶ ἡσυχος [καὶ] σᾶς γράφω κομματι πλιὸ ἐκτεταμένα.

Στὸ καινούριο τὸ σπίτι μας περνοῦμε μεθαύριο, Δευτέρα. Εἶναι ὠραιότατη ἢ θεά του, μπροστὰ στὴ θάλασσα πὺ περνοῦν τὰ περισσότερα βαπόρια τοῦ κόσμου. Ἡ διεύθυνσή του εἶναι τυπωμένη σ' αὐτὸ τὸ χαρτί, νὰ τῆ [sic] ξέρετε, καὶ νὰ βρῆτε τὸ δρόμο, ὅταν ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ.

Τὰ γράμματά σας τὰ διαβάξω πάντα στὰ μικρά, καὶ φαντάζεσθε πόσων λογιῶν ἐρωτήσεις μοῦ κάμνουν.

Γλυκὰ χαιρετίσματα σὲ ὅλους στὴν Πόλη. Νὰ στείλετε καὶ τῆς Εὐρυδίκης καὶ ὅλων τῶν εἰς Μόλιβον μὲ τὰ τσουβάλια.

Σᾶς προσκυνῶ καὶ σᾶς γλυκοφιλῶ

Ὁ υἱὸς σας

Κλεάνθης.

Στὸ σπιτικό μας πηγαίνουμε καλὰ καὶ ἄγρια, σὰ νὰ μὴν ἔγινε τίποτε, καὶ ἢ λεγάμενη εἶναι ἄλλος ἄνθρωπος πάντα. Μὲ τὰ παιδιὰ μέρα καὶ νύχτα, νὰ τὰ φροντίζῃ καὶ νὰ τὰ διδάσκῃ ἀκόμα. Ὁ δὲ Κωστῆς ἐτσάκωσε ἕνα βραβεῖο στὸ σχολεῖο πὺ μοῦ οἰκονομεῖ 25 λίρες τὸ χρόνο γιὰ τρία χρόνια.—

Τὸ ὄνειρο πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὸ φτιάξιμο τοῦ τραχανᾶ δὲν μπορῶ ὅμως νὰ φανταστῶ ποιὰ εἶναι τὰ παρεπόμενα πὺ ὑπαινίσσεται ὁ Ε. (στομαχικὲς διαταραχὲς κτλ. ;).— Ἐσυγκινοῦσε: διακρίνεται ἀπὸ κάτω ἢ προηγούμενη γραφὴ «ἐσυγκίνησε».— Ὁ Μιχαλάκης ἴσως εἶναι ὁ ξάδερφός του Μ. Κέπετζης, γιὸς τοῦ Σταύρου, μικρότερου ἀδερφοῦ τῆς μητέρας

του, καὶ ἀδερφὸς τῆς Εὐτέρπης Κέπετζη (βλ. ΕΥΤΕΡΠΗΣ ΚΕΠΕΤΖΗ [Πέπης Σταύρου], Μὲ τὸν Ἑφταλιώτη, Ἀθ. 1938, σ. 26).— Ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι πιθανότατα ὁ συγγενὴς τοῦ Κ. Κέπετζης πού, ὅπως ἀναφέρει ἡ Εὐτ. Κέπετζη, ὁ.π. σ. 33, ἦταν «προϋχοντας τῆς Μήθυμνας» στὰ 1922.— Ἡ λεγόμενη εἶναι ἡ γυναίκα του (βλ. καὶ ἐπιστ. 2, σημείωση). Τί εἶχε συγκεκριμένα συμβῆ στὸ σπιτικό τοῦ Ε. ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, δὲν μποροῦμε (κι οὔτε καὶ χρειάζεται) νὰ τὸ ξέρουμε.

9

17,9×11,5 ἐκ., τετρασέλιδο ἐπιστολόχαρτο λευκό, μὲ μαῦρα πλαίσιο στὴν πρώτη σελ.

Λίβερπουλ 20 Μαρτ. /97

Φιλτάτη μου Εὐρουδίκη

Δὲν ξέρεις πῶς τηνε γλύκανε τῆ [sic] ψυχὴ μου τὸ γράμμα σου. Καμάρι τὸ ἔχω, πού ἔλαβα τόσο μεγάλο γράμμα ἀπὸ τὴν ἀδερφή μου· πού τὴν ἀγαπῶ σὰν τὰ μάτια μου, σὰν τὴν Εἰρήνη μου καὶ τὴν Ἑλένη μου· πού βλέπω τὰ ματάκια τους, κι ἀναλογίζομαι τῆς ἀδερφοῦλας μου τὸ γλυκὸ τὸ σουσοῦμι.

Εἶναι λυπηρὸ πού δὲν ἔχεις τὸ Γιάννη σου πάντα κοντά σου, πού ἔχασες καὶ τίς γειτόνισσές σου, καὶ τώρα λείπει κι ἡ μητέρα στὸν ἄλλο μαχαλᾶ. Λυπηρὰ αὐτά, ἀλλὰ μικροδουλειές μπρὸς στὰ δικά μου καὶ μπρὸς στοῦ Ἀριστοτέλη τὰ πάθια. Βλέπε τὰ χερότερα, ἀγάπη μου, καὶ παρηγοριῶ.

[Γιὰ] Τί νὰ σοῦ πῶ γιὰ τὸν Τζώνη! Πάσχισα, καὶ ξαναπάσχισα, κι ἔκαμα μιὰ τρύπα στὸ νερό. Τοῦ τὰ εἶπα κι ἐκεῖνου καὶ τοῦ Μιχαλάκη πὼς δὲ βλέπω ἐλπίδα, καὶ νόμισα πὼς χρέος μου εἶναι νὰ τοὺς τὸ πῶ. Τί νὰ κάμω τώρα! Φωτογραφία μοῦ γυρεύουν ἀπὸ παντοῦ, καὶ δικοὶ καὶ ξένοι. Καὶ τί μοῦτρα γιὰ φωτογραφία [!] πιὰ τώρα! Δὲν ἔχω καὶ καιρὸ, μὰ τὸ ναί, νὰ πάγω νὰ βγάλω μιὰ. Μ' αὐτὰ τὰ Κρητικά, κάθουμαι καὶ δουλεύω ὡς τὰ μεσάνυχτα κάθε βράδυ, γράφοντας σὲ ἀγγλικὲς ἐφημερίδες, σὲ Ἑλληνικὲς, μεταφράζοντας ποιήματα μεγάλων Ἀγγλων ποιητῶν, πού ὅλοι τους ἐξύπνησαν καὶ μᾶς δοξολογοῦν πιὰ τώρα, πού καταπαιστήκαμε νὰ κάμουμε ὅσα μιὰ ἀλάκερη Εὐρώπη δὲν τολμοῦσε!

Τὴν ἐρχομένη βδομάδα βγαίνουν κι οἱ «Ἱστορίες» μου στὸ Ἀγγλικό, καὶ θὰ σοῦ στείλω μιὰ κόπια, πού θὰ ἔχη καὶ μιὰ Μολυβιάτικη φωτογραφία στὴν ἀρχή. Αὐτὴ τώρα εἶναι ἡ μόνη παρηγοριά μου, πού, ἀφοῦ ἔμεινα στὰ ξένα, ἔκαμα τουλάχιστο κάτι πού νὰ γνωριστῆ ὁ τόπος μου, ὡς καὶ τῆς Ἑφταλοῦς τ' ὄνομα πιὰ γνωρίστηκε, καὶ λέγω πὼς, ἂν ἔμεινα στὸ Μόλιβο μέσα, δὲν θὰ μποροῦσα ἴσως νὰ τὸν κάμω τόσο γνωστὸ στὸν κόσμο.

Μετὰ ἕνα-δυὸ μῆνες θὰ τυπωθοῦν στὴν Ἀθήνα κι οἱ «Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου», καὶ νὰ πῆς τοῦ Γιάννη μας νὰ παραγγεῖλη μερικὲς κόπιες γιὰ τοὺς δικούς μας αὐτοῦ. Ἄς γράψῃ στοῦ Κου Γ. Κασδώνη, 44, ὁδὸς Σταδίου, Ἀθήνας.

Στὴ μητέρα χίλια φιλιὰ. Καὶ νὰ προσέχετε τὴν ὑγεία της.
 Ἄλλα τόσα φιλιὰ στ' ἀκριβά σου, καὶ στὸ Γιάννη μας

Σὲ φιλῶ
 ὁ Ἀργύρης σου.

τηνε: εἶχε γράψει «τὴν»· μετὰ πρόσθεσε τὸ -ε καὶ διέγραψε τὸν τόνο. — *ματάκια τους*: κάτω ἀπὸ τὸ «τους» διακρίνεται ἡ προηγούμενη γραφή, «της». — *σουσουμί* σημαίνει χαρακτηριστικὸ τοῦ προσώπου, ὄψη. — Τὰ *πάθια* τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ὁ πρόσφατος θάνατος τῆς γυναίκας του (βλ. δ3)· σ' αὐτὸ τὸ πένθος τῆς οικογένειας Μιχαηλίδη ὀφείλεται καὶ τὸ πένθιμο πλαίσιο τοῦ γράμματός αὐτοῦ. — «Ὅσο γιὰ τὰ δικὰ μου τὰ πάθια, πρέπει νὰ ἐξακολουθῇ ἡ οικογενειακὴ ἀναταραχὴ ποὺ ἔχει διαφανῆ στὸ ὑστερόγραφο τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς. — Ποιὸς εἶναι ὁ Τζώνης καὶ ποιά τὰ σχετικά μ' αὐτὸν γεγονότα, δὲν μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω. — Ὁ Μιχαλάκης ἀναφέρεται καὶ στὴν προηγούμενη ἐπιστολή. — οἱ «Ἱστορίες» μου στὸ Ἀγγλικό: δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη πληροφορία γιὰ ἐκδοση τῶν «Νησιωτικῶν Ἱστοριῶν» (α' ἐκδ. Ἀθ. 1894) — ἢ ἄλλου βιβλίου τοῦ Ε. — σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση. Ἡ ἐκδοση πάντως θὰ πρέπη νὰ ἐγινε καὶ νὰ λανθάνῃ ὡς σήμερα ἡ ὑπαρξὴ της. — *Μολυβιάτικη - Μόλιβος*: ἡ ὀρθογραφία τοῦ ὀνόματος τῆς πατρίδας του ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀβέβαιη γιὰ τὸν Ε. (βλ. σχετικὴ σημείωση στὴν ἐπιστ. 5). — «Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου»: πράγματι ἐκδόθηκαν τὸ 1897.

10

Ἐπιστολόχαρτο ὅμοιο μὲ τῆς ἐπιστ. 8. Ἡ ἡμερομηνία κάτω ἀπὸ τὴν ἐντυπὴ διεύθυνση.

20, Marine Crescent,
 Waterloo,
 Liverpool. 3 Ἰουλ. /98

Εὐρυδίκη μου,

Τί μεγάλη ἀπόλαυσις ἐκεῖνο τὸ κοκκιογραμμένο σου γράμμα! Τὸ διάβασα καὶ τὸ ξαναδιάβασα καὶ τὸ χάρηκα — στὸ αἷμα μου μέσα τὸ ἔχυσα, νὰ μοῦ δώσῃ ζωὴ Ἑφταλιώτικη. Τί χαρὰ ποὺ ἔχεις τὸ Γιάγκο σου καὶ σοῦ τὴ στολίζει ἔτσι τὴν Ἑφταλοῦ — ὁ Θεὸς νὰ τὸν εὐλογῇ καὶ νὰ τοῦ τὰ ἀνταποδίδῃ πολλαπλάσια — τοῦ ἀξίζει μεγάλη εὐτυχία τέτοιου χρυσοῦ ἀνθρώπου. —

Τί νὰ σᾶς πῶ, Εὐρυδίκη μου, ἐγὼ τὰ διαβάζω αὐτά, καὶ ἐνῶ μὲ ζωογονοῦν, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος σᾶς ντρέπομαι ὅλους, καὶ ἔτσι μοῦ ἔρχεται νὰ πάγω νὰ κρυφτῶ σ' ἓνα μέρος καὶ νὰ μὴ ξαναφανῶ, νὰ μὴν ξανακουστῶ πιὰ στὸν κόσμο! Τὰ παιδάκια μου πάλι ὅμως, δόξα νὰ ἔχῃ ὁ Θεός, μοῦ δίνουνε θάρρος, καὶ κάθουμαι καὶ δουλεύω γιὰ κεῖνα, ἀφοῦ δὲν πρόκοψα τίποτε νὰ κάμω σπουδαῖο γιὰ ἄλλους. Σήμερα γράφω καὶ τῆς μητέρας καὶ ἐπειδὴ ὁ Κωστής μὲ περιμένει, σὰν Κυριακὴ ποὺ εἶναι, νὰ βγῶ μαζί του περίπατο (εἶναι ὁ μόνος φίλος μου ἀν-

τὸς τώρα !), βιάζομαι, καθὼς βλέπεις, καὶ μὴ συνορίζεσαι τὶς χαρχαντζέλες μου.

Νὰ πῆς πάλι τοῦ Ἀριστοτέλη μας νὰ ὀνομάσῃ τὴ βαρκούλα του Ἄ γ ι ο ι Ἀ ν ά ρ γ υ ρ ο ι — καὶ ν' ἀφήσῃ τὶς ματαιότητες στὸ Σολομῶντα καὶ στὸν Ἱερεμία. Νὰ μοῦ φιλήσῃς καὶ τὸ μικρὸ του, μαζί με τὰ δικά σου τ' ἀκριβά, πού νὰ τὰ χαιρούμαστε, τὰ Εὐρυδικόπουλά μου.

Ὁ Κωστής μοῦ λέει νὰ στείλω φιλιὰ τοῦ Φιλίππου — ἐλπίζω νὰ εἶναι ὡς τώρα ἐλεύθερος ἀπὸ τὸ Σκολεϊό, καὶ πὼς ξεκινᾷτε γιὰ τὴ μαγευτικὴ σας τὴν Ἐφταλοῦ, ὅπως τὴν ἐκάμετε. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς τ' ἀνταποδῖνῃ, τὸ λέγω πάλι, ἑκατονταπλάσια.

Σὲ φιλῶ κι ἀπὸ τὰ δυὸ τὰ μάγουλα, ψυχὴ μου,

ὁ ἀδελφός σου
Ἀργύρης

Τὰ λουλούδια ἤρθαν ὠραϊότατα· τὰ πῆρε ἡ Ἐλένη καὶ τὰ ἔβαλε μαζί με γίλια ἄλλα κειμήλια Ἐφταλιώτικα καὶ Μολιβιάτικα.

στολίζει ἔτσι τὴν Ἐφταλοῦ - μαγευτικὴ... ὅπως τὴν ἐκάμετε: φαίνεται ὅτι ὁ γαμπρός του, ὁ Γιάγκος Ἐμμανουήλ, εἶχε ἀνακαινίσει τὸ ἐξοχικὸ σπίτι πού εἶχε ἡ οἰκογένεια στὴν Ἐφταλοῦ.— σᾶς ντρέπουμε - τὰ παιδάκια μου - ὁ μόνος μου φίλος: πρέπει νὰ συνεχίζεται ἡ ψυχικὴ του ἀναστάτωση καὶ ἡ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴ γυναίκα του, πού πρωτοφάνηκε στὸ ὑστερόγραφο τῆς ἐπιστ. 8, πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια. Τὸ σᾶς ντρέπουμε ξεκινᾷ βέβαια καὶ ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς πού «στολίζει τὴν Ἐφταλοῦ» τῶν Μιχαηλίδηδων εἶναι ἕνας Ἐμμανουήλ· ἀλλὰ ἡ ταραχὴ τοῦ Ε. (νὰ κρυφτῶ - νὰ μὴ ξαναφανῶ - νὰ μὴν ξανακουστῶ) πρέπει νὰ 'χῃ ρίζες βαθύτερες.— χαρχαντζέλες: πρέπει νὰ σημαίνῃ κακογραφία, ὀρθοσκαλισματα· τὸ γράμμα εἶναι πράγματι ἄσκημα καὶ βιαστικὰ γραμμένο· τὴ λέξι δὲν τὴ βρῆκα στὰ λεξικά.— Ἀριστοτέλη - ματαιότητες: βλ. σημείωση στὴν προηγούμενη ἐπιστολή.— Τὸ μικρὸ του εἶναι ὁ γιὸς τοῦ Ἀριστοτέλη, Ἀνδρόνικος ἢ Νίκος (βλ. καὶ ἐπιστ. 12).

11

15,3×10,1 ἐκ., τετρασέλιδο ὑπόλευκο. Τὸ ὑστερόγραφο καλύπτει τὴ σ. 3, γραμμένο στὸ μῆκος τῆς. Ἡ σ. 4 ἄγραφη.

Λ/πούλ 7/4/99

Σεβαστὴ μου μητέρα,

Σήμερα τέλος πάντων ἤρθε τὸ γράμμα σας καὶ ἠσύχασα, καὶ χαίρω πού εἴσθε καλά. Ἐλαβὰ καὶ φορτωτικὴ γιὰ λάδι, πού θὰ τὸ κάμουμε σαλάτα στὴν ὑγεία σας ὀλωνῶν. Ἐλπίζω ὅτι θὰ λάβω ἀσφαλῶς καὶ τὰ ἄλλα δῶρα πού στέλνετε ἀπὸ μέρους τῆς Ἀθηνᾶς κτλ.

Ἄς εἴστε καλά λοιπόν.

Χαίρω πού σᾶς ἄρεσαν οἱ φωτογραφίες. Διάβασα τὰ γράμματά σας μεγαλόφωνα σήμερα στό τραπέζι καί τὰ καταχάρηκαν τὰ παιδιά, καθὼς καί ἡ μάνα τους, πού, σάν ἀκούση καί ἐπαινοῦν τὰ παιδιά της, γίνεται μέ τὸ βασιλέα γενιά.

“Ὅλοι μας καλὰ καί σᾶς γλυκοφιλοῦμε.

Ἄπό τὰ δυὸ μάγουλα τὴν Εὐρυδική, πού μοῦ δίνει τὴ Βίβλο Γενέσεως ἀπό τὸ δικό σας τὸ μέρος, καί λησμόνησε τοῦ πατέρα τὸ μέρος. Τώρα λοιπόν νὰ μᾶς τὰ γράψῃ κι αὐτά.

Ἐσωκλείω μία λίρα ἐγγλέζικη γιὰ χαρισίλκι σας

Σᾶς φιλοῦ
ὁ Ἀργύρης σας.

Ν' ἀνάψετε ἓνα μικρὸ μικρὸ καντηλάκι στό Κοιμητήρι ζέχωρα κανένα Σαββάτο βράδυ γιὰ τὴν Θεοδωρούλα τὴν Ἐφταλιώτισσα, ἴτῃ γιὰγιά σας, ἴτῃ μάνα τοῦ πάππου μου, πού πῆρε τὸ Ζαγοριανὸ τὸ παλικάρι, κι ἔτσι μᾶς ἔβγαλε ὅλους στόν κόσμο — μισοὺς Μολυβιάτες, μισοὺς Ἡπειρώτες. Ὁ Θεὸς νὰ τ' ἀγιάζῃ τὰ κοκαλάκια της.—

μέ τὸ βασιλέα γενιά: ἡ ἴδια ἔκφραση, ἀμέ τὸ Σουλτάνο γενιά), καί στὴ «Μαζώχτρα», πού μόλις εἶχε δημοσιευτῆ στὴν «Ἀκρόπολη» (βλ. Ἄπαντα, τόμ. Α', σσ. 265 καί 633).—
κοκαλάκια της: κάτω ἀπὸ τὸ «της» διακρίνεται προηγούμενη γραφὴ «του».

12

20,2 × 12,6 ἐκ., τετρασέλιδο ὑπόλευκο.

Liverpool — 2/7/1900

Εὐρυδικούλα μου,

Αὐτὴ τὴ στιγμή μοῦ ἤρθε τὸ χρυσό σου γράμμα τῶν 12 τοῦ Θεριστῆ. Κι ἐπειδὴ ἔχω μερικὴ ὥρα σὲ διάθεσή μου, καθίζω νὰ σοῦ γράψω ἀμέσως. Ἀργότερα θὰ σοῦ γράψω κάτι καί γιὰ τὸ ποίημα τοῦ Κ. Θεοδωρίδη, σάν τὸ καλοδιαβάσω καί τὸ χωνέψω. Γιὰ τὴν ὥρα τοῦ στέλνω τὸ καινούριό μου τὸ βιβλίό, νὰ τὸ διαβάσῃ, ἀφοῦ ἔχει τὴν καλωσύνη ν' ἀγαπᾷ τὰ μικρά μου ἔργα. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ χρόνου νὰ βγῆ κι ὁ πρῶτος τόμος τῆς ἱστορίας μου (ἱστορία τῆς Ρωμιοσύνης) καί θὰ τὸν ἔχῃ κι αὐτόν. Σοῦ στέλνω καί σένα [ἓνα μου] ἴτ' καινούριό μου βιβλίό νὰ τὸ κρατῆστε μέ τὸ Γιάννη μας. Νὰ πῆς τοῦ Κου Θεοδωρίδη νὰ μοῦ στείλῃ κατάλογο μέ τὰ ὀνόματα ὅλων πού τοὺς ἄρέσει ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα — μὰ καλύτερα νὰ τοῦ στείλω μιὰ ἐγκύκλιό μου πού στέλνω σ' ὅλα τὰ μέρη μας τώρα. Νὰ λοιπόν, καί τὴν ἔσωκλείω κιόλας.

Στὸ καινούριο βιβλίο θὰ δῆς ξανατυπωμένη καὶ τοῦ μπάριμπα Γιωργάκη τὴν ἱστορία, «Χαρὰ ἀνίκητη».—

Τώρα νὰ ῥθω στὸ γράμμα σου, μάτια μου, καὶ νὰ σοῦ τ' ἀπαντήσω ἕνα ἕνα, καὶ σένα καὶ τοῦ χρυσοῦ μας τοῦ Γιάννη.

Ἡ Εἰρήνη εἶναι τώρα καλά. Τῆς τό ῥκοψαν, καὶ πέρασε. Τώρα παίρνει γιαιτρικά γιὰ νὰ μὴν ξανάρθη.

Ἀπὸ τὴ μητέρα εἶχα ὠραιότατο μακρινὸ γράμμα ἐχτές, καὶ μοῦ ἱστοροῦσε ὅσα εἶδε στὴν [Σύρ] Τῆνο (τὴ χάρη της νὰ ῥχουμε), στὴ Σύρα, πού εἶδε καὶ τοῦ πατέρα μας τὰ κατατόπια ἐκεῖ (ὁ Θεὸς ν' ἀλαφραίνει τὴν ψυχούλα του) καὶ τέλος τ' ἀντάμωμά της μὲ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ μὲ τὸ Νίκο (ὠραῖο ὄνομα ἔτσι). Κι ἐπειδὴ τώρα πιά θὰ εἶναι γυρισμένη αὐτοῦ, νὰ μοῦ τὴ φιλήσετε ἀπὸ τὰ δυὸ τὰ μάγουλα, καὶ νὰ κάμετε καὶ γιὰ τὰ μᾶς μιὰ γκαρδικὴ προσευκίτσα στοὺς Ἅγιους Ἀνάργυρους. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς πολυχρονάη πού μὲ θυμᾶστε πάντα αὐτὲς τίς μέρες. Νὰ τῆς δώστε κι αὐτὴ τὴ λίρα πού ἐσωκλείω γιὰ μικρὸ χαρσιλίκι καὶ γιὰ ἕνα μικρὸ κερί, — μὰ πολὺ μικρό, γιαιτὶ οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι δὲν ἔπαιρναν παράδες σὰ γιάτρευαν, καὶ θὰ θυμώσουνε βλέποντας ἀρχοντάδικες λαμπάδες.

Λαμπρά, πού μαθαίνουνε μουσικὴ κι ὁ Φίλιππος καὶ τὸ Λενιό σου, πού νὰ σοῦ ζήσουνε, καθὼς κι ὁ Κωστάκης. Ὁ δικός μου ὁ Κωστής μὲ ξεκουφαίνει κάθε βράδυ μὲ τὸ πιάνο, ἀγκαλὰ κι οἱ ἄλλες κάμνουν τὸ μέρος τους. Σᾶς φιλοῦν τὰ χέρια ὅλοι τους.

Μὰ τί γλυκοκαρδοσύνη τους νὰ μὲ θυμοῦνται ἀκόμα οἱ δικές μας! Μὰ πόσα καὶ πόσα δὲ θυμοῦμαι κι ἐγώ, πόσες φορές δὲν ξεσπᾶνω ἴποτε' στὰ γέλια ἔτσι καὶ πότε στὰ δάκρυα' ἐκεῖ πού κάθουμαι μονάχος μου καὶ τ' ἀνιστορῶ τὰ παλιά, τ' ἀξέχαστα τὰ παλιά.

Νὰ πῆς τοῦ Γιάννη μου πὼς τὰ συχαρητήρια του τὰ ἀγιοκωσταντινιάτικα τὰ ῥλαβα καὶ τὰ ῥδωσα στὰ μικρά μου, καὶ πὼς, ἂν ἀμελῶ καμιὰ φορὰ νὰ γράφω κι ἐγὼ καὶ νὰ εὐχουμαι γιὰ τ' ἀκριβά σας, νὰ μὴν τὸ θαρρῶτε πὼς δὲν τὰ ῥχω πάντα, μὰ πάντα, στὸ νοῦ μου τ' ἀγαπημένα μου. Μὰ βλέπεις, ἔχω τόσες δουλειές στὸ κεφάλι μου, τὴ μέρα γιὰ τὸ ψωμί, καὶ τίς νύχτες γραψίματα, πού καμιὰ φορὰ δὲν προφταίνω μήτε νὰ φάω!

Καλὴ ἡ ἰδέα νὰ μάθη γλῶσσες ὁ Φίλιππος. Καὶ νὰ κοιτάζτε νὰ φέρετε καμιὰ δασκάλα Ἑλβετὴ μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, πού νὰ τὰ μάθη — καὶ τὸ Φίλιππο καὶ τὸ Νίκο—Γαλλικὰ καὶ μάλιστα Γερμανικὰ, πού ἔχουνε μεγάλη πέραση τώρα.

Τὸ γράμμα τῆς μητέρας τὸ διάβασα στοὺς δικούς μου καὶ τ' ἄρεσαν πολὺ πολὺ. Μὰ πρέπει νὰ κλείσω τὸ γράμμα μου στὴ γλύκα ἀπάνω, γιαιτὶ ὄρεξη ἔχω νὰ σοῦ γράφω, νὰ γράφω, νὰ σὲ πνίξω μὲς τὰ φιλιὰ, Εὐρυδικούλα μου, πού ἡ καρδιά σου εἶναι μάλαμα μονάχο.

Πάντα ὁ πιστός σου,
ὁ ἀφοσιωμένος σου ὁ Ἀργύρης.

Στὸ φάκελο πού μοῦ παρέδωσε ὁ κ. Βασδραβέλλης, βρήκα, μαζί μ' αὐτὸ τὸ γράμμα, ἓνα κριτικὸ σημείωμα τοῦ Ε., με τίτλο «Οἱ Τρεῖς Γύφτοι», ὑπογραφή *A. E.* καὶ χρονολογία 5.7.1900· εἶναι γραμμένο σὲ τετρασέλιδο ὁμοιο μὲ τῆς ἐπιστολῆς καὶ πρέπει βέβαια νὰ ἀφορᾷ τὸ ποίημα τοῦ κ. Θεοδωρίδῃ· εἶχε, πιθανότατα, σταλεῖ μαζί μὲ τὸ γράμμα (εἶναι χρονολογημένο τρεῖς μέρες μετά). Τὸ σημείωμα αὐτὸ δημοσιεύτηκε μὲ τίτλο «Οἱ Τρεῖς Γύφτοι» τοῦ Θεοδωρίδῃ, στὸν Β' τόμο τῶν Ἀπάντων (σσ. 695-696)· ὁ ἐκδότης μᾶς πληροφορεῖ (σ. 727) ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ «βρέθηκε σὲ χειρόγραφο στὰ χαρτιά τῆς ἀδερφῆς του»· πρέπει νὰ πρόκειται γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χειρόγραφο. Τὸ δημοσιευμένο κείμενο παρουσιάζει τὶς ἐξῆς διαφορὰς (τυπογραφικὲς ἢ ἀντιγραφικὲς ἀβλεψίαι) ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου (δεύτερη ἢ γραφή τοῦ χφ): *κόλαση - Κόλαση* (ὁ Ε. ὑπανίσσεται, νομίζω, τὴν Κόλαση τοῦ Δάντη), *μαλλάντες - Ballades, πολὺ ρητορικό - παραπολὸ ρ., ἐτέντωνε - ἐτέντωσε, ρωμαϊκὴ μας - ρωμαϊκῆ μας*· τέλος, τὸ χειρόγραφο ἔχει παντοῦ τοὺς γύφτους μὲ ἀρχικὸ κεφαλαῖο: *Γύφτοι*.— 12 τοῦ Θεριστῆ δῆλ. 12.6.1900.— *μερικὴ ὥρα: κάτω ἀπὸ τὸ «μερικὴ» διακρίνεται προηγούμενη γραφή «μερικὲς»*.— *μὰ ἐγκύκλιό μου: τὸ κείμενό της μᾶλλον δὲν ἔχει δημοσιευτῆ· σὲ κάποιον ὥστόσο προσωπικὸ ἀρχεῖο θὰ πρέπη νὰ σώζεται ἀκόμη*.— *Τὸ καινούριο βιβλίον, πού ἀναφέρεται τρεῖς φορές, εἶναι «Ἡ Μαζώχτρα καὶ ἄλλες ἱστορίες. Ὁ Βουρκόλακας, δρᾶμα», Ἀθ. 1900. Τὸ διήγημα «Χαρὰ Ἀνίκητη» (τοῦ μπάριμπα Γιωργάκη ἢ ἱστορία, ὅπως τὸ λέει ὁ Ε.) δημοσιεύεται στὶς σσ. 157-164 (τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα στὸ βιβλίον εἶναι Τραντάφυλλος [sic])· τὸ διήγημα εἶχε πρωτοδημοσιευτῆ στὸ Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον Σκόκου 1897, 49 (βλ. ΑἰΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, Βιβλιογραφία Α. Ε., Ν. Ε. 46, 1949, 1456). Τὸν μπάριμπα-Γιωργάκη καὶ τὴν ἱστορία του τ' ἀναφέρει καὶ σὲ γράμμα τοῦ Ἰουλίου 1896 (δ1), τότε πού, πιθανότατα, ἔγραφε τὸ διήγημα: «ἴσως μὲ λυπηθοῦν καὶ μὲ φέρουν [οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι, πού εἶχαν ἐκκλησιάκι στὴν Ἐφταλοῦ] ν' ἀποθάνω κοντά τους, σὰν τὸν μπάριμπα Γιωργάκη».— *τῆς τὸ 'κοφαν*: ἴσως πρόκειται γιὰ τὴν ἐντεροκόλη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ μικρὴ κόρη ὑπέφερε ὡς τὸ 1907 (βλ. δ12).— *μακρινὸ γράμμα*: τὸ ἐπίθετο, μὲ τὴ σημασία «μακροσκελές», τὸ ξαναχρησιμοποιεῖ στὴν ἐπιστ. 15.— Ὁ Νίκος εἶναι ὁ ἀνεψιός του, γιὸς τοῦ Ἀριστοτέλη (βλ. καὶ ἐπιστ. 10)· τὸν ἔλεγε Ἀνδρόνικο (βλ. γ1). Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παρένθεση, *ὠραῖο ὄνομα ἔτσι*, ὁ Ε. προτιμᾷ τὸ νεοελληνικότερο Νίκος ἀπὸ τὸ Ἀνδρόνικος.— *Ἀγιοὺς Ἀναργύρους - αὐτὲς τὶς μέρες*: ὁ Ε. γεννήθηκε 1 Ἰουλίου, Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν Ἀναργύρων· στὴν Ἐφταλοῦ ὑπῆρχε μικρὴ ἐπώνυμη ἐκκλησία. Τὸ γράμμα αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο —ἔσο μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω— πού ὁ Ε. τὸ χρονολόγησε (γιὰ νὰ συμπίπτει μὲ τὴν ἐπομένῃ τῶν γενεθλίων του) σύμφωνα μὲ τὸ παλιὸ μόνο ἡμερολόγιο.— *Τὸ Λενὸ καὶ ὁ Κωστάκης* εἶναι τὰ νεώτερα παιδιὰ τῆς Εὐρυδικῆς.— *σᾶς φιλοῦν τὰ χέρια ὅλοι τους: κάτω ἀπὸ τὰ «σᾶς» καὶ «ὅλοι» διακρίνονται οἱ (ψυχολογικὰ σημαντικότερες) προηγούμενες γραφές, «σοῦ» καὶ «ὄλα».**

13

15,2×10,0 ἐκ., τετρασέλιδο λευκό.

Λίβερπουλ 10/23/1901

Εὐρυδικούλα μου,

Τὸ γράμμα σου τὸ 'χω σπίτι, καὶ σοῦ γράφω ἀπὸ τὸ γραφεῖο, μὰ τὰ θυ-

μοῦμαι τὰ χρυσά σου τὰ λόγια. Τὸ διάβασα καὶ τὸ ξαναδιάβασα, καὶ μοῦ φαίνεται σὰν ψέμματα νὰ ἔχω ἀδερφή καὶ νὰ μὲ θυμᾶται μὲ τέτοια γλυκιὰ καρδιά, ἀντὶς νὰ μ' ἀναθεματίζῃ, πού στάθηκα τέτοιος καὶ τέτοιος... Ἄς εἶναι. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ τελευταῖο μου γράμμα σᾶς ἔστειλα καὶ μιὰ κάρτα γιὰ τὴν πρωτοχρονιά καὶ γιὰ νὰ σᾶς δώσω τὴν εἶδηση τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας τοῦ Κωστῆ μου στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Κέμπριτζ — μεγάλη τιμὴ, μὰ τὴν ἀλήθεια, καὶ 80 ὡς 100 λίρες τὸ χρόνο, ὅσον καιρὸ σπουδάζει ἐκεῖ (4 χρόνια). Συναγωνίστηκε στὴν ἐξέταση τῆς ἱστορίας μὲ ἄλλους 17-18, τοὺς καλύτερους τῆς Ἀγγλίας, ὥστε μικρὸ πρᾶμα δὲν ἦταν.

Ὅλοι μας καλά, ἄς ἔχῃ δόξα ὁ Θεός. Οἱ μικρὲς ξανάρχισαν ἐχτὲς τὸ Σκολεϊό, ὕστερα ἀπὸ ἓνα μῆνα διακοπὴ καὶ προσκαλέσματα σὲ χοροὺς καὶ τέτοια, ἐπειδὴ, καθὼς θὰ ξέρῃς, ἐδῶ τίς ἐορτὲς κάμνουν πολλὰ γιὰ τὰ παιδιὰ.

Ἄμὲ τὰ δικὰ σας πῶς πᾶν; Μοῦ ἔλεγε πὼς ὁ μέγας σου μαθαίνει καὶ Μαντολίνο. Ὡραῖο θὰ ἴναι στὴ βάρκα, τὸ καλοκαίρι. Μοῦ ἔλεγε πὼς δὲν εἴχετε καὶ βαρὺ χειμῶνα, μὰ θαρρῶ πὼς θὰ μετάνιωσες πού τὸ εἶπες, ἐπειδὴ εἶδα στίς ἐφημερίδες πὼς ὁ χειμῶνας ἓνα μῆνα τώρα ἦταν πολὺ βαρὺς αὐτοῦ. Ἄμὲ ὁ Γιάγκος πὼς πάει; Εἶναι καλὰ τώρα; Ὅσο γιὰ μένα, τί νὰ σᾶς πῶ, ἄρχισα καὶ τὰ νιώθω μὲς στὰ κόκαλά μου τὰ γερατειά. Σκύβω πιά καὶ κομμάτι.

Ἐφῆς ἀπέθανε κι ἡ βασιλίσσά μας ἡ Βικτώρια, καὶ νὰ ἦσουν αὐτὴ δῶ νὰ δῆς πένθος. Θυμούμουν αὐτὸ μακαρίτη τὸν πατέρα μας, πού μᾶς ἔλεγε πάντα πὼς ἦταν ἡ ἀγαπητικιά του. Θ' ἀγκαλιάστηκαν τώρα πιά, κι ἄς μὴ ζουλεύῃ ἡ μητέρα.

Σᾶς φιλῶ ὅλους κι ὅλες

ὁ ἀδερφός σου

ὁ Ἀργύρης.

Ἡ ἡμερομηνία εἶναι ἑλλειπής: ὁ Ε. ξέχασε νὰ βάλῃ τὸν ἀριθμὸ πού δηλώνει τὸ μῆνα. Μᾶς δίνει ὅμως, εὐτυχῶς, τὴν πληροφορία ὅτι ἐφῆς ἀπέθανε κι ἡ βασιλίσσά μας ἡ Βικτώρια ἢ Βικτωρία τῆς Ἀγγλίας πέθανε στίς 22.1.1901. Ἡ ἡμερομηνία ἐπομένως τοῦ γράμματος εἶναι 10 (μὲ τὸ παλιὸ ἡμερολόγιο) ἢ 23 (μὲ τὸ νέο) Ἰανουαρίου 1901.— κάρτα γιὰ τὴν: κάτω ἀπὸ τὸ «γιὰ τὴν» διακρίνεται προηγούμενη γραφὴ, «μὲ τό».—

14

22,0X14,2 ἐκ., τετρασέλιδο ὑπόλευκο μὲ ἀχνὰ τυπωμένες γαλάζιες ρίγες· ἐπιστολόχαρτο τοῦ Hôtel Central München, μὲ χρωμολιθογραφία τοῦ κτιρίου καὶ σχετικὲς διαφημιστικὲς πληροφορίες τυπωμένες μὲ μπλε μελάνι στὴν σ. 1. Τὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία München den ἔντυπο.

München den 27 Μαρτίου /02

Ἀγαπητὴ μου μητέρα.

Εἶναι τώρα ἓνας μῆνας πού ταξιδεύω πάλι στὴν Εὐρώπη γιὰ δουλειές,

καὶ δὲν ἔχω νέα σας. Πῆγα στὴ Χάβρη, Ρουένη, Παρίσι, Ζουρίχη, Τυρόλο, Βιέννα, Τεργέστη (ἄχ, στὴν Τεργέστη μὲ ζέστανε κομμάτι ἥλιος καὶ δὲν μποροῦσα νὰ ξεκολλήσω, μάλιστα σὰν ἔβλεπα τ' ἀναθεματισμένα τὰ βαπόρια ποὺ φεύγανε γιὰ τὰ μέρη μας· ἔφυγα ἀπὸ κεῖ κλαίγοντας). Ἔπειτα πῆγα στὴ Στουτγάρδη (Γερμανία), 35 ὄρες σιδηρόδρομο — καὶ τώρα εἶμαι στὸ Μόναχο. Ἀπὸ τὸ Μόναχο πάγω σὲ πέντ' ἔξι ἄλλες πόλεις τῆς Βαυαρίας, ἔπειτα στὴν Πράγα καὶ ἄλλες μερικὲς πόλεις τῆς Βοημίας, τέλος στὴ Λειψία, [Βαγ] Μαγδεβούργο, Βρέμη, Λόντρα καὶ Λίβερπουλ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἀπρίλη!

Τὰ ὅσα βλέπω καὶ θαμάζω, ἀπὸ παλάτια καὶ κάτω —: ποῦ νὰ σᾶς τὰ διηγούμαι! Κι ὥστόσο μιὰ καὶ μονάχη πόλις ἔχει γιὰ μένα γλύκα ἀληθινή, ἡ πόλις ποῦ μοῦ τὴν ἔχει ἀπαγορευμένη ἀκόμα ἡ μοίρα μου, — ὁ Μόλιβός μου. Καὶ πασικίζω τώρα μ' αὐτὲς τίς δουλειὲς ποὺ τρέχω καὶ κάμνω, πασικίζω νὰ τὰ σπάσω τὰ σκληρὰ τῆς μάγια, ἴσως καὶ δοῦμε ἄσπρη μέρα, ἃς εἶναι καὶ στὰ γερατεῖά μας.

Ἐδῶ χιονίζει σήμερα, καὶ μὴ χειρότερα! Πάγω στὰ περίφημα τὰ Μουσεῖα τοῦ Μονάχου (ἐπειδὴ εἶναι φράγκικη Λαμπρὴ τώρα, καὶ δὲν ἔχει δουλειὲς) νὰ ξεσκάσω λιγάκι.

Οἱ δικοί μου στὸ Λίβερπουλ καλά. Εἶναι τώρα κι ὁ Κωστής στὸ σπίτι, γιὰ τὴν Πασκαλιά.

Ἀπὸ τὸ Λ/πουλ θὰ σᾶς στείλῃ ὁ Ταμίας μας ἓνα φάκελλο μὲ δυὸ λίρες χαρτονομίσμα μέσα — γιὰ τὴ Λαμπρὴ καὶ Χριστὸς Ἀνέστη καὶ καλὴ καρδιά καὶ υἡγεία· σᾶς τὰ γράφω αὐτὰ μὲ βρεμένα μάτια πάλι — ἀνάθεμά το!

Τῆς Εὐρυδίκης μου θὰ στείλω ἓνα album μὲ θέες τοῦ Μονάχου, καὶ ἐλπίζω νὰ τὸ λάβῃ.

Φιλήματα σ' ὅλους σας, καὶ πάλι Χριστὸς Ἀνέστη.

Ἐσᾶς σᾶς φιλοῦ κι ἀπὸ τὰ δυὸ τὰ μάγουλα.

ὁ υἱός σας

Κ. Κ. Μυχαηλίδης

Ἀξιοπρόσεχτη ἡ γρήση, σ' αὐτὸ καὶ στὸ ἐπόμενο γράμμα, τοῦ ἀνάποδου ἐρωτηματικοῦ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐρώτησης. Ἐδῶ μάλιστα τὸ ἀνάποδο ἐρωτηματικὸ συνδυάζεται μὲ θαυμαστικὸ στὸ τέλος τῆς φράσης.

15

22,6×14,5 ἐκ., τετρασέλιδο ὑπόλευκο· ἐπιστολόχαρτο τοῦ Hôtel de Saxe τῆς Πράγας, μὲ τυπωμένον τὸν τίτλο, διαφημιστικὲς πληροφορίες, τὸν τόπο (Prague, ... 190...) καὶ — μὲ πράσινο καὶ χρυσὸ μελάνι—ἐναν θυρεό. Ἡ ἡμερομηνία γραμμὴν στίς κοουκίδες τοῦ τυπωμένου τόπου. Ἡ σ. 4 ἄγραφη.

Prague, 12 Ἀπρ. 1902.

Σεβαστὴ μου μητέρα,

Ἐχτὲς ἔλαβα τὸ μακρινὸ γράμμα σας μὲ τὰ ταξίδια σας καὶ μὲ τὰ νέα

πού μοῦ δίνετε, καί τὸ χάρηκα. Πολὺ ὥραϊα πού ἀποφασίσατε νὰ ταξιδεύετε, καί μὲ τὸ καλὸ καί ὡς τὴν Ἀμερική. Τὸ περίεργο εἶναι πού καί ἐγὼ τὴν ἴδια ἐποχὴ ταξίδεψα καὶ ταξιδεύω ἀκόμα! Σᾶς ἔγραψα ἀπὸ Μόναχο πρὸ 1-2 βδομάδες, ἔστειλα καί τῆς Εὐρυδίκης ἓνα ἀλμπόμ με εἰκόνες τοῦ Μονάρχου. Σᾶς ἔστειλα καί δυὸ λίρες χαρσιλίκι. Τὰ ἐλάβετε ἐκεῖνα τὰ γράμματα; Ἴσως ὄχι ἀκόμα, ὥστε ἄς σᾶς πῶ με λίγα λόγια κι ἐγὼ τὰ δικὰ μου Ταξίδια τοῦ Σεβᾶλ — ὄχι ὅμως Θαλασσινοῦ —, γιὰ νὰ διασκεδάσετε.

Λοιπόν, ξεκίνησα 1η Μαρτίου ἀπὸ Λίβερπουλ καὶ πῆγα στὴ Λόντρα. Ἄς σᾶς ξηγήσω ὅμως πρῶτα πὼς δὲ βγῆκα γιὰ γλέντι, παρὰ γιὰ νὰ δῶ τοὺς πελάτες μας, πού τοὺς πουλοῦμε βαμπάκια, σὲ διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης. Μὲ ἔξοδα τῶν Κων ἀδελφῶν Ράλλη, καὶ σὺν Πρίγκηπας. Σὺν κατεβαίνω στὰ ξενοδοχεῖα, ἔρχονται δυὸ τρεῖς ἐξευγενισμένοι χαμᾶληδες με στολές καὶ με πιάνουν, ἄλλος ἀπὸ τὰ χέρια, ἄλλος ἀπὸ τὴν πλάτη, νὰ μὴν παραπατήσω, καὶ χάση ὁ Μόλιβος τὸ Λόρδο του. Λοιπόν, ἀπὸ τὴ Λόντρα πῆγα στὸ Παρίσι. Ἄπὸ τὸ Παρίσι, πού βρέθηκα σὲ σαλόνια καὶ ἀπάντησα μερικοὺς πολὺ μεγάλους πολιτικούς, φιλολόγους καὶ δημοσιογράφους, — πῆγα στὴ Νάβρη. Ἄπὸ κεῖ τράβηξα στὸ Ρουέν. Ὠραία χώρα. Κατόπι πάλι Παρίσι, ἔπειτα Ζουρίχη. Κάθησα ἐκεῖ δυὸ μέρες καὶ καμάρωσα τὰ ὄμορφα κατατόπια τῆς Ἑλβετίας. Κατόπι στὸ Τυρόλο — ὡραιότατο μέρος, ὅλο βουνὰ καὶ χιόνια. Ἰστερα στὴ Βιέννα, πού τὴν εἶδα καὶ στὰ 1872, ἐρχάμενος στὸ Μόλιβο. Ἄπὸ τὴ Βιέννα στὸ Τριέστε, κι ἐκεῖ κατὰλαβα κομμάτι ἥλιο στὴ ράχη μου, καὶ συνέφερα, καί, σὺν εἶδα τὰ βαπόρια τοῦ Λούδ, μ' ἔπιασε μιὰ νοσταλγία, πού κάθισα σὲ μιὰ πέτρα ἀπάνω ἐκεῖ στὸ λιμάνι κι ἔκλαψα σὰ μωρὸ παιδί. Ἐπειτα πῆγα στὸ περιφημὸ παλάτι τοῦ Μιραμὰρ καὶ ζέσκασα λιγάκι.

Ἄπὸ τὸ Τριέστε τράβηξα — 24 ὥρες σιδηρόδρομο — ἴσια στὸ Μόναχο, περνώντας πάλε ἀπὸ τοῦ Τυρόλου τὰ βουνὰ — ὡς 5000 πόδια τοῦ ὕψου — φοβερὸ χιόνι, κι ὡραιότατα. Στὸ Μόναχο πέρασα τὴ Φράγκικη πασκαλιά, καὶ τὸ χάρηκα. Βρῆκα ἐκεῖ καὶ μερικοὺς γνωστούς μου σοφούς, πού με πήρανε καὶ με σεργιανίσανε. Τί Μουσεῖα καὶ τί παλάτια. Ἰστερα πῆγα στὴ Στουτγάρδη. Νόστιμη κι αὐτὴ. Κατόπι Ἄουγσβουργ, Βαμβέργη, Μπάιρουτ, Χόφ, ὅλα στὴ Βαυαρία. Καὶ τώρα στὴν ὁμορφὴ Πράγα τῆς Βοεμίας. Ὠραία χώρα κι αὐτὴ. Εἶμαι περίπου ἕξι βδομάδες στὸ ταξίδι, κι ἀκόμα δὲν τέλειωσα. Αὐριο [τραγ] τραβῶ γιὰ τὸ Ράτχενβεργ, ἔπειτα Τέτσεν, στὴ Βοεμία κι αὐτά. Κατόπι Λειψία, Μαγδεβούργ, Χανόβερ, Βρέμη, ἔπειτα Ράιτ (στὸ Ρῆνο), καὶ τέλος Λόντρα καὶ Λίβερπουλ, με τὸ καλὸ, γιὰτὶ βραρέθηκα πιά. Ἐλπίζω νὰ εἶμαι πίσω τέλη τοῦ Ἀπρίλη.

Πότε εἶναι τὸ δικό μας τὸ Πάσκα, χαμπάρι δὲν ἔχω. Νομίζω ὅμως πὼς ἐκεῖ κοντὰ βρισκόμαστε, ὥστε ὀρίστε κι ἓνα «Χριστὸς Ἀνέστη» γιὰ ὅλους σας. Νὰ μοῦ δώσετε κι εὐχὲς [στοὺς] στὸ καινούριο ζεῦγος, καὶ νὰ μᾶς ζήσουνε.

Δὲν μπορῶ νὰ σᾶς γράψω ἄλλα. Πρέπει νὰ πάω νὰ βρῶ τοὺς ἐμπορικοὺς μου φίλους. "Ὡστε σᾶς φιλωῶ ὁ λ ο υ ς σ α ς, ἀπὸ σᾶς, τὸ θεῖό, τὴ θειά, καὶ κά-
τω,

καὶ μένω
ὁ γιός σας
Κλεάνθης.

μακρινὸ γράμμα: δηλ. μακρὸ, μακροσκελές (ὅπως καὶ στὴν ἐπιστ. 12).— *στὰ 1872, ἐρχόμενος στὸ Μόλιβο:* τὸ ταξίδι αὐτὸ τοῦ Ε. στὴν πατρίδα του ἦταν ἀγνωστο ὡς σήμερᾶ· οἱ βιογράφοι του (Κ. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Α.Ε., Ἑλλην. Δημιουργία 10, 1952, 647, Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, σὰ "Ἀπαντα, τόμ. Α', σ. ια', βλ. καὶ σχόλια στὶς α1, β1, γ1, δ1 καὶ δδ) ἀναφέρουν ὡς πρῶτο γυρισμό, μετὰ εἴκοσι χρόνια ξενιτιᾶς, τὸ ταξίδι τοῦ 1887 γιὰ τὸ γάμο τῆς Εὐρυδίκης. Σχετικὰ μὲ τὸ ταξίδι τοῦ 1872 βλ. καὶ μιὰ φράση τῆς ἐπιστ. 3, γραμμένης τὸ 1885: «ἔχω δεκατρία χρόνια νὰ δῶ τὴ μητέρα μου».— *Μπάιρουτ:* (δηλ. τὸ Bayreuth) γραμμένο στὸ περιθώριο.— *νὰ μᾶς ζήσουνε:* κάτω ἀπὸ τὸ «μᾶς» διακρίνεται ἡ προηγούμενη γραφὴ «σᾶς». — Δὲν μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω ποῦ εἶναι τὸ καινούριο ζεῦγος. — Ὁ θεὸς εἶναι ἴσως ὁ Κωνσταντῖνος Κέπετζης στὴν Κωνσταντινούπολη, παλιὸς προστάτης τοῦ Ε. (βλ. σημείωση ἐπιστ. 1)· ἂν εἶναι ἔτσι, ἡ μητέρα του βρίσκεται στὴν Πόλη ἐκεῖνο τὸν καιρὸ.

16

17,7x11,2 ἐκ., τετρασέλιδο κρέμ. ἀνοιχτό. Ἡ πρώτη παράγραφος τοῦ ὑστερόγραφου γραμμένη στὸ ἀριστερὸ περιθώριο τῆς σ. 4, κατὰ μῆκος· ἡ δευτέρα παράγραφος, μὲ κόκκινο μελάνι, κάτω ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή.

Hull — 10-12-05

Ἄγαπημένῃ μου Εὐρυδίκη,

"Ἐχω τὸ γλυκό σου τὸ γράμμα τῶν 12 9βρ.— Δὲν καταλαβαίνω καλὰ καλὰ τί ἐννοεῖτε *κα τ' εὐθεῖαν* νὰ σᾶς στέλνω τὰ γράμματα. Δηλαδή νὰ τὰ διευθύνω ἴσια γιὰ τὸ Μόλιβο; Τάχα στὴν Πόλη ἀνοιχτήκε γράμμα μου; "Ἄν ναί, πρέπει νὰ ἔγινε κατὰ λάθος.

Λυποῦμαι ποὺ ἡ μικρούλα μας ὑπόφερε ἀπὸ δόντια. Κρίμα ποὺ δὲν ἔχετε τῆς προκοπῆς δοντογιατρὸ νὰ τὰ βουλώσει, ἀντὶς νὰ τὰ βγάζη [παρ] πρόωρα.

Ποὺ λές, δύσκολο νὰ γράφω σὲ ὄλους. Μὰ σὲ σένα, τοῦ κάκου, πρέπει νὰ γράφω ξεχωριστά. Καθὼς καὶ στὴ μητέρα· τέλος καὶ στὸν Ἄριστοτέλη! "Ὡστε, ἀδύνατο αὐτὸ ποὺ λές, ἓνα γράμμα γιὰ ὄλους!

Μὲ μεγάλη μου εὐχαρίστηση καὶ ἀχόρταγα διάβασα αὐτὰ τὰ ὠραῖα ποὺ γράφεις γιὰ τὰ φιλολογικὰ μας κτλ. Τί κάθεσαι καὶ μοῦ λές, πουλάκι μου, πὼς νὰ 'χες χρήματα κτλ. "Ἐχεις μέσα στὸ χρυσό σου τὸ κεφαλάκι ἓναν πλοῦτο ποὺ μὴτ' ἐσύ, θαρρῶ, δὲν τονὲ γνωρίζεις. Αὐτὸς εἶναι ὁ πλοῦτος ποὺ δυστυχῶς αἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν νὰ τὸν χρησιμοποίησης, εἰδεμὴ θὰ σὲ εἴχαμε

σήμερα καμάρι καὶ δόξα μας. Λίγες, μὰ πολὺ λίγες γυναῖκες γνώρισα σὰν κι ἐσένα. Καὶ γνώρισα κάμποσες.

Σοῦ ἴστειλα τὶς προάλλες μιὰ Ἰλίουδάδα τοῦ Πάλλη. Τὴν ἔλαβες; Σοῦ στέλνω σήμερα 'κι' ἓνα ἄλλο δικό μου, «Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου» — δὲν ξέρω ἂν τὸ διάβασες ποτέ σου —, καὶ ἓνα παραμῦθι τοῦ Ψυχάρη.

Ἀλήθεια — τὰ παραμῦθια σου, μιὰ χαρά. ἴστειλα τὰ πρῶτα τέσσερα νὰ τυπωθοῦν, καὶ θὰ σοῦ τὰ στείλω. Θὰ πάγουν καὶ τ' ἄλλα. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα σου εἶναι πιὸ Μολιβιάτικα γραμμένα, καὶ γι' αὐτὸ πιὸ πολύτιμα.

Εἶχα ἓνα ὄραϊο ρωμαϊκὸ γραμματάκι ἀπὸ τὸ Φίλιππο, καὶ θὰ τοῦ ἀπαντήσω κι ἐκείνου. Μὰ μὴ μοῦ λές δὰ τώρα, ψυχίτσα μου, πὼς φοβᾶσαι τὶς Ἰνδίδες. Μιὰ καὶ τὸ πῆραμε ἀπόφαση, πρέπει νὰ γίνη, γιὰτὶ καθὼς βλέπω, θὰ πιάση τόπο ὁ φίλος, κι ἔχει μεγάλη φιλοδοξία νὰ τιμήσῃ καὶ τὴν πατρίδα του. Ὡστε ἄφησε μιὰ καὶ καλὴ τοὺς δισταγμούς, καὶ βάλε τα ὅλα στοῦ Θεοῦ τὰ χέρια. Τώρα μάλιστα πού τὸ Κατάστημα ἐδέχθηκε τὴν πρότασή μου τόσο εὐγενικά καὶ πρόθυμα, θὰ εἶναι καὶ κομματάκι ντροπῆς! Τί λές;

Νὰ μοῦ γράφης, καημένη, πιὸ συχνὰ τέτοια μεγάλα γράμματα σὰν αὐτὸ τὸ στερνό σου, εἶναι τόσο γλυκὰ καὶ παρηγορητικά.

Τώρα τὰ φιλιὰ. Σοῦ βάζω ἓνα μιλιούνη, καὶ μοίρασέ τα πιὰ ἐσὺ καταπῶς νομίζεις. Στὸ χρυσό μας τὸ Γιάγκο μὲ τὴ μεγάλη τὴν καρδιά, στὴν Ἐλενίτσα τὴ διαμαντένια, στὸν Κωστάκη ἐφέντη τὸν ἀργυρό, σκόρπισε καὶ καμπόσα ἀπόξω, π.χ. στὴν Κατερίνα, κτλ. κτλ. κτλ.

Γιὰ σένα, τὸ πιὸ γλυκὸ καὶ τὸ πιὸ γκαρδικὸ φιλι ἀπὸ τὸν ἀδερφό σου τὸν

Ἀργύρη.

Δὲν μπορῶ νὰ βρῶ τὴ διεύθυνση τοῦ Φιλίππου γιὰ νὰ τοῦ γράψω, καὶ πές του νὰ μοῦ τὴ στείλῃ μὲ ἓνα Post Card.

Τὰ βιβλία τὰ στέλνω μέσον Κ/πόλεως. Αὐτὸ τὸ γράμμα κατ' εὐθεῖαν. Τοῦ Ἀριστοτέλη γράφω μέσον Κ/πόλεως.

Στὸ Hull, λιμάνι τῆς κομητείας τῆς Ἰόρκης, ὁ Ε. ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ πρακτορείου τῶν ἀδελφῶν Ράλλη ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1903 (87). — ἡ μικροῦλα μας: πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ τὸ δεῦτερο παιδί τῆς ἀδερφῆς του, τὴν Ἐλενίτσα τὴ διαμαντένια, ὅπως τὴ λέει πιὸ κάτω. — Ἡ Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη τυπώθηκε (α' ἐκδ.) στὸ Παρίσι τὸ 1904. — Οἱ «Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου» εἶχαν ἐκδοθῆ στὰ 1897. — τὰ παραμῦθια σου: θεώρησα χρήσιμο νὰ ἐξαιρέσω τὶς σχετικὲς παραπομπές; ὁ «Νουμᾶς» δημοσίευσε, στὰ φύλλα τῶν 11, 18, 25.12.05, 29.1.06, 5, 19, 26.2, 5, 12.3, 2 (δύο παραμῦθια), 23.4 καὶ 4.6.06, μιὰ σειρὰ παραμῦθια, μὲ τίτλο «Παραμῦθια Μολίβου (τῆς Μυτιλήνης)», ἀριθμημένα Α'-Π', χωρὶς ὑπογραφή (στὰ περιεχόμενα κάθε φύλλου ἀποδίδονται στὸν «Α.Ε.», δηλ. στὸν Ἑσταλιώτη). Στὸ Α', 11.12.05, ἓνα προλογικὸ σημεῖωμα μὲ ὑπογραφή «Α.Ε.» μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ παραμῦθια αὐτὰ τὰ μάζεψε ἓνας «συγγενής μου»: στὸ Π' 4.6.06, σὲ ὑποσημ. μὲ ὑπογραφή «Α.Ε.», διαβάζουμε: «Αὐτὸ εἶναι τὸ στερνὸ παραμῦθι ἀπὸ τὴ συλλογὴ πού μοῦ μάζεψε ἡ ἀδερφή μου

στην πατρίδα μου...». Ὁ «Νουμάς» θὰ δημοσιεύσῃ ἀργότερα, μὲ ὑπογραφή πιά «Εὐρυδικῆ Ι. Ἐμμανουήλ», τὰ ἐξῆς: «Γράμματα τοῦ χωριοῦ, Α'», 17.12.06 (σχετικά βλ. καὶ β3)· «Παραμῦθια Μολίβου», 1, 14 καὶ 28.1.07 καὶ 10.6.07· «Ἀληθινὸ παραμῦθι», 13.5.07· καὶ «Τῆς κλεμμένης ἢ μάνα», 2.3.08.— πιά *Μολιβιάτικα γραμμένα*: πράγματι, στὸ Δ' παραμῦθι («Νουμάς» 29.1.06) ὁ Ε. ἔβαλε τὴν ἐξῆς ὑποσημείωση: «Τὸ λεχτικὸ ἐδῶ κάπως πιά γνήσιο τοπικὸ ἀπὸ τὰ προηγούμενα παραμῦθια. Α.Ε.».— Ὁ Φίλιππος, ὁ πρωτότοκος τῆς Εὐρυδικῆς, ἔχει κι αὐτὸς ξενιτευτῆ· ὅπως φαίνεται, πρόκειται νὰ μπῆ (ὅπως ὁ Ε.) στὴ δούλεψη τῶν Ράλληδων καὶ νὰ σταλῆ (ὅπως, καὶ πάλι, ὁ Ε.) στὶς Ἰνδίες. Ἡ μητέρα του διστάζει, ἀλλὰ ὁ Ε. ἐπιμένει· ἔχει ἤδη κατὰ κάποιο τρόπο ἐκτεθῆ ἀπέναντι στὸ *Κατάστημα*.

17

17,8 × 11,4 ἐκ., τετρασέλιδο κρέμ ἀνοιχτό. Ἡ σ. 4 ἄγραφη. Τὸ ὑστερόγραφο στὸ ἀριστερὸ περιθώριο τῆς σ. 1, γραμμένο κατὰ μῆκος.

23-3-06 Hull

Εὐρυδικούλα μου,

Δυὸ λόγια στὰ πεταχτά.

Εἴστε καλὰ ὅλοι σας; Θὰ πᾶτε στὴν Ἀθήνα;

Ἐμεῖς ὅλοι καλά.

Τώρα νὰ σοῦ πῶ καὶ γιὰτὶ σοῦ γράφω.

Σοῦ στέλνω τὸν τελευταῖο «Νουμά». Ἐχει ἐκεῖ ἓνα σου παραμῦθι.

Στὴν τελευταία σελίδα ἔχει καὶ κάτι Ἐρωτήματα τοῦ καθηγητῆ τοῦ κ. Πολίτη γιὰ τὰ συνήθια τῶν γάμων, ποὺ θέλει πληροφορίες γιὰ τὸ βιβλίο ποὺ θὰ βγάλῃ. Νὰ τὰ διαβάσῃς, πουλάκι μου, καὶ νὰ μοῦ στείλῃς μιὰ ἀπάντησῃ ἓνα πρὸς ἓνα, μὲ Α'. Β'. Γ'. κτλ., δηλαδὴ μὲ τὴ σειρά ποὺ ρωτᾶ, καὶ ὅσο γίνεται καθαρά (δηλαδὴ σ α φ ὠ ς μὲ τὸ συμπάθιο), καὶ νὰ μοῦ τὰ στείλῃς. Κι ἂς εἶσαι καλά.

Δὲν ἔχω καιρὸ νὰ σοῦ γράψω ἄλλα.

Αὐτοὺς τοὺς «Νουμάδες» ποὺ σοῦ στέλνω νὰ τοὺς φυλάξῃς, ὥστε, ὅταν μπορέσω καὶ σοῦ στείλω ὅλους, νὰ τοὺς βάλῃς μαζί.

Σὲ γλυκοφιλῶ

Ἀργύρης.

Περίδρομος κρῦο ἀκόμα ἐδῶ πέρα.

τὸν τελευταῖο «Νουμά»: πρόκειται γιὰ τὸ φύλλο τῶν 26.2.06· τὸ παραμῦθι ποὺ δημοσιεύεται εἶναι τὸ Ζ' (βλ. σημεῖωση προηγ. ἐπιστ.).

*

Μαζί μὲ τὰ γράμματα αὐτὰ βρέθηκε καὶ ἓνα στενόμακρο κομμάτι ὑπόλευκου χαρτιοῦ (13,5 × 6,1 ἐκ.), κομμένο ἀπὸ «φύλλο ταμείου» (ἔχει τὸ

χαρακτηριστικὸ ρίγωμα). Στὸ χαρτί αὐτὸ εἶναι γραμμένο μὲ μολύβι καὶ ὑπογραμμένο τὸ παρακάτω τετράστιχο:

*Κορυθαλὲ τῆς Μήθυμνας, δὲ φαίνεσαι νὰ λὲς
τραγούδια σὰν τ' ἀδέρφια σου σὲ χῶρες μακρινές,
παρὰ μοῦ φαίνεσαι νὰ κλαῖς
τοῦ χαλασμοῦ τὰ θοίμματα, τὶς ντάπιες τὶς γυμνές.*

Κλεάνθης

Τὸ τετράστιχο αὐτὸ τὸ εἶχε δημοσιεύσει ἡ ἐξαδέρφη τοῦ ποιητῆ Εὐτέρπη Σ. Κέπετζη στὸ δυσεῦρετο σήμερα βιβλιαράκι Μὲ τὸν Ἑφταλιώτη, Ἀθ. 1938, σ. 12. Πρόκειται γιὰ παραλλαγή τοῦ δημοσιευμένου στὰ Ἐπαντα (τόμ. Α' σ. 46) ποιήματος «Στὰ ἐρείπια τῆς Μήθυμνας» (ἀ' δημοσίευση, σύμφωνα μὲ πληροφορία τῶν Ἀπάντων, τόμ. Α', σ. 629, στή «Χαραυγὴ» Δ, 1913, 49):

*Κορυθαλὲ τῆς Μήθυμνας δὲν σὲ ἄκουσα νὰ λὲς
τραγούδια σὰν τ' ἀδέρφια σου σὲ τόπους μακρινούς,
παρὰ μοῦ φαίνεται νὰ κλαῖς
τοῦ χαλασμοῦ τὰ θρούμματα, τοὺς βράχους τοὺς γυμνοὺς.*

Ἡ παραλλαγή μας, ἂν καὶ μπορῇ νὰ φανῇ, σὲ μιὰ πρώτη ματιά, τεχνικότερη, καθὼς εἶναι βασισιμένη σὲ μιὰ μόνο ρίμα, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ προγενέστερη ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν Ἀπάντων (τὸ δὲ φαίνεσαι, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὴν παραλλαγή, ἀντικαθίσταται στὰ Ἐπαντα μὲ τὸ δὲν σ' ἄκουσα στὸν στ. 1, ποὺ εἶναι, σὰν ἀ' πρόσωπο, ἀμεσώτερο). Στὰ Ἐπαντα δὲν ἀναφέρεται ἡ ὕπαρξις τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς.

